

המלאכים מן השמים מתחלת בריאת העולם שנשמכה על הכתיב: ויראו בני אלהים את בנות האדם, דברי תהו היא בעיני ואמונה בראית וסכלות (ג') ענינים נוספים נ' ע"א והלאה), כל אלה היו כצנינים. בעיני המאמינים לכל דבר אם רק כתוב באחד מן המדרשים. ואלה האמונות הלא היו משותפות לכל המין התלמודיים ההולכים לחוסם אחרי פשוטי האגדות בתלמוד ובמדרשים אשר הם היו המקור לכלנה²⁴.

והנה עד כה עברו לפנינו רבים מן הפועלים בתורה ובחכמת ישראל באיטליא, וראינו וניכחנו כי לא אלמן ישראל בארץ הזאת מחכמים חשובים בהלכה בכל המאה הראשונה לאלף הששי, אבל רבי תורתם היו רק פסקי הלכות, ואחר רבי ישעיה הראשון אין אחר אשר השאיר אחריו תוספות וחדושים, וראינו ג"כ כי חכמת הקבלה אשר בעת ההיא עמדה ברום מעלתה, באיטליא לא מצאה קן לה והמתעסקים בה אך מעט היו, אבל כנגד זה פרחת חכמת המחקר. ספרי הרמב"ם אצלו מן הרוח עליהם, בדרכיו הלכו ויסורי חכמתו שמרה רוחם. לא שעו אל כל הנעשה בעת ההיא בצרפת ובאשכנז וגם בספרד אשר בחמת קנאה עמדו רבים נגד ספרי הרמב"ם להכחידם מן הארץ, אבל להם היה עמוד האש החולך לפניהם על דרך חייהם.

ספר שנים ועשרים.

מה הועילו המתורמים בתקנתם, הרלב"ג, ר' יעקב ור' יהודה בני הרא"ש ותלמידיהם, בעלי החדושים במאה השני, רבי חסדאי קרקשק והריב"ש, הרבנים בזמן הריב"ש בספרד.

פרק אחד עשר

מה הועילו המתורמים בתקנתם.

אנשי חכמת התורה בספרד התכדלו מני אז מחכמי ארצות אחרות בדרכי למידה בחכמה התורית. זאת היתה להם יען היו למודי מרעים חצונים ומהם התפעלו. בספרד כבר מימי קדם מצאו חפץ בחכמות הכלליות, משוררי הערביים הספרדים, חכמיהם בטבעיות, בתבונות ובאלהיות לקחו היהודים למשל, והגו גם הם באהבה ברקדוק לשון הקדש, ונחה עליהם רוח השיר והמליצה, רוח חכמה ובינה בפהילוסופיא. אבל עם רוחה חבדו גם רוח יראת אלהים. כי עם התבוננם בינה במדעי התבל, בחכמת הטבע והתכונה ובהגיון וככל פנות הפהילוסופיא לא סרו מדרך ה' ולא נמו מאורח תורת ישראל, ותהי להפך מהתרועעם עם כל אלה החכמות התפעלו מהם גם בדרישתם בחכמה התורית, ומהנות לבם במדעים נטהרו מחקריותם. כי למדו לרעה לכלכל דבריהם במשפט הגיוני לשמור ערך וסדר בכל חקרי רוחם. גם אחרי כן בזמן הרמב"ן כאשר שנו דרכי למודם ואחזו דרך הצרפתים הראשונים גם אז לא חדלו לישר דרכם בלמודם לפי מדת החכמה אשר הורגלו בה חכמי ספרד והמשכיל החוקר לתכלית

דבר

24) תחנתה מנפילת המלאכים מובאה בנ"ב דיוסא (ס"ו): מעשה עזא ועזאל ופרש"י מלאכי תבלה שירדו לארץ בימי נעמה ועליהם נאמר ויראו בני האלהים את בנות האדם. וביולקוס נרם לת בתריא אלא ששם ליתא, בימי נעמה. ונזכרה באורך בפרקי דר"א וסביאה הרמב"ן בפ' עה ת וכתב שהוא היותר נאות מן הכל. וביולקוס בראשית ס' מ"ד כתבה בשם מדרש אבביר ושם כתוב שסחוי ועזאל היו ובימי דור חסכול היה, והוא נכשף אחר הריגת יונתן שקראם שסחוי ועזאל וכן מובא בזהר בראשית כ"ב ובבבלי דות הנעלם. ולא נאמר בשם סתם שהיתה הנפילת מתחילת בריאת העולם, וכן העיר רמשי"ש נ"ב ע"ב הגר"ה 2, (דו"ר ה"ה)

דבר ימצא כי רוח מדעית ניכרת בכל מעשיהם. כן ההרגל בלמודי החכמות היו טבעם היה מקור לבבם.

הרגל האדם בדרכי חייו, בין בחייו החומריים והנופיים בין בחייו הרוחניים לא על נקלה יסור ממנו, ואף אם יציקו אוגם גופי או מוסרי לא יתקוף עליו להזותו מנו הרגלו. ובעבור זה נחשב כי משנה היה מן הרשב"א וכל המתנגדים אשר נתנו חרם על הדישה בחכמות, ולא חשבו ולא ראו את הנולד לדעת כי לא יועיל מאומה באונם החרם, להניא את הפעצים בה מלכת אחריה ולסור ממה שהורגלו בה מאז ומקדם, ואטנם בשום לב על הדורות אשר באו אחריהם אף אנו רואים עין בעין כי המחלוקת הנראית על אודות ההגיון בחכמת החיצונית בימי הרשב"א, החרמות והנדרים אשר הטילו על העוסקים בחכמות לא היו להם כח לשנות את טעמם ולהמיר מדת הקבלה לא יכלו לגרש כלה את החכמות מהסתפח בנחלת ספרד ולא למחות את התשוקה אליהן מלוח לב חכמיה. ואנו נחשב כי מלבד שלא הועילו מאומה בתקנתם עיד הויקן לנפשם ונמלו להם רעה. כי כמו לפני ששים שנה בימי ר' שלמה מן ההר ותלמידיו שיצא הקול על המקנאים כי לא כונו במחלוקתם לכבוד אמונת התלמוד ושום דבר אמונה כי אם בעבור שנתחדשה שנאה וקנאה ביניהם ולא יכלו להנקם איש מרעהו ולכן חפשו עולות באמור עליהם שהם מינים (אגרת ר' הלל לר' הרופא), אף כן גם עתה אמרו המשכילים על המתנגדים כי לא לשם ה' ולא לשם האמת כל מעשיהם ורק תיאנה הם מבקשים כאשר נמצא כן מפורש בכמה מאגרותיהם (אגרות קנאות של ר' אבא מרדו). ועתה מי זה יכחיש כי להישיים כמו להרשב"א אשר באמת מעשיו היו לשם שמים ועוד לאחרים אשר עמו ההולכים לתומתם, כי היה להם הדבר לנזק וסבה למורה רוח על שנחשדו במה שאין בהם.

מבלי שעת אל החרם אשר נתן בשנת ס"ה לפרט מאת הרשב"א וכל עווריו עמי, ולא אל האיסורים אשר אסרו חכמי צרפת ואשכנז זמן מה קודם לזה על העוסקים בחכמות⁽¹⁾, ומבלי שום לב אל קנאת כותבי שטנה על ספרי הרמב"ם לא חדרו ספריו – ספר המדע וספר מ"ג – מהיות מחמד עיניהם, וזה סור מהגות בחכמות חיצוניות כי אם עמלו בהם בכל עז להשיג בהן יד ושם, ויהי לאל ידם לאחר התורה עם החכמה יחד לשחר הדעות ולחוק האמונה. עוד בימי הרשב"א עברו רבים על האיסור. ויגלה ויראה לפנינו ברור כי בכל המאה השנית לא אברה חכמת המחקר מן הארץ הזאת ונכתבו על פי מרתה ספרים רבים ונכבדים, אחד מבחינת החכמים בעת ההיא הנודע לשם ולתהלה על ידי ספריו היה החכם רבי לוי בן גרשום המכונה ר"ב "ג בן בתו של הרמב"ן⁽²⁾". האיש הגדול הזה היה מן החכמים אשר עיקרם היה עומד במאה הראשונה לאלף הששי ונזכר נוסח למאה השנית. החכמות החיצוניות היו לו

(1) מאגרת ר' הלל הנ"ל תראה כי רבה היתה קנאת האשכנזים בהרשב"א וספריו כבר לפני המחלוקת בימי רשב"א עד ששלחו את שלמה שלי"ם לכל הארצות ונתנו לידו אגרות ששנת דוברות "עקב על הרמב"ם ולגזור בעורו של ס' מ"ג. ולפי ספור ר"ה חלק עד עכו וגרת מדין. כקבלת. ושם חרב. איש ברעהו. על זה מכוון גם המכתב מהנשיא שברמשק וגזירותיו על המעצער על ס' מ"ג, ובפנים תראה כן מלתתם שנתנו רבני צפת עם רבני עכו על שלמה הנ"ל שחור לא"י והתחיל לתרבות במחלוקת "זה היה בשנת מ"ו ע"י כל"ה בס' אגרות קנאות תנפדם בליפטיא תרל"א.

(2) שנת לידתו לא נודע ברור. אבל ראיתי בתערת המיל ספר יוחסין השלם שבכ"ס חכמת המספר שלו אצל די ראמסי נמצא כתוב שנולד בשנת מ"ה לפרס. וכתב שם בשם החכם מונק בארביז איוראלים ש' 1848 עד 428 שהתחיל לכתוב ספרו ש' ח"א פ"א וזה שלא בדקדוק כי מאמרו בקדמות העולם כתב שנת ה'א ע"ז כ"ס בפנים. העירני ידידי ר"ד קויפמאן שמקומו של הרלב"ג היה בצרפת ועיר מולדתו היא באנגלוש. וזה מסכים עם מ"ש בעל שערי ציון, הרלב"ג המכונה מאס. ליאון די באנווילש. וכן מצאתי בספר שער השמים של אביו במאמר ג' שלא היה בעצמות ספרדי, שכן כתב שם: ועוד יש שני מיני אילנות אחד בגלילותינו ואחד בגלילות ספרד.

לו ירושה מבית אביו, כי רבי גרשום אביו היה חכם גדול בכל החכמות, כאשר נודע לנו מתוך ספרו שער השמים אשר בו ידבר בחכמת הטבע והתכונה והפתיולוסופיא האלהית. רבי לוי הזה היה חכם בחכמת התורה ובתלמוד ובקי בכל החכמות, וחבר בהן ספרים רצויים לרוב חכמי דורו. האחד מספריו אשר עליו רומז בספריו האחרים היה ספרו מלחמות ה', זה הספר כולל חקירות עמוקות בדעות ובאמונות ובננויות על מופתים קצתם למודיים קצתם מבעיים וקצתם הפילוסופיים. אומץ גדול היה נדרש בזמן ההוא, אשר לרבים היתה הפתיולוסופיא למורת רוח, לכתוב ספר כזה ולהוציאו לאור מבלי חת מוקשי קנאים, אך בכל זאת לא עצר בעדו לכתבו, כי אהבת האמת נברה בו על פחדו מפני הקנאים. אף כן יגיד דבריו בהקדמת ספרו: כי ידע מאד כי רבים ירחיקו דבריו ממצאם בהם דברים וזים אצלם מצד דעות באו להם לא מצד העיון ולא מצד פנית רתוריות כי אם שירשום מאחרים. אבל אין דבריו עם הכת הזאת אשר יספיק להם שיאמינו ולא ישתדלו שידעו (הקדמה). אמנם דבריו עם מי שרוצה לדעת אלא שהוא נבון באלה השאלות העצומות (שם), וחוקה כרוחו התשווקה להרים מכשול מדרך בעלי העיון באלה השאלות אשר-הטעות בהן מרחיק האדם מאד מהצלחתו (שם). הרב רבי לוי קרא את ספרו בשם מלחמות ה', כי מלחמות ה' הוא נלחם בדעות הבלתי צורקות אשר נמצאו לקודמים (שם), אבל לא נחשוב כי כאיש מלחמה יעיר קנאה על אלה אשר אין דעתו כדעותיהם, כי אם כסופר ומלמד בנחת ושובה ירים ידו לקרב, ומופתים ותעצומות מכריחות הם כלי מלחמתו, כי בכל ספרו לא מצאנו אף דבר קשה אחד נגד הדעות אשר נלחם בהם. מה יפו ומה נעמו דבריו בהקדמת ספרו בהודיעו בהם מהועלת סידור הענינים והעיונים ומן הדרך אשר יבור לו כל מחבר ספר, ואשר גם הוא ברה לו להשיג תועלת נרצה. המחבר לא חבר את מאמרי הספר תכופים זה אחר זה. מקצת מן המאמרים כמו המאמר בקדמות העולם וחדושו כבר חבר בשנת שבעים ושבע לפרט (סוף מאמר י'). והשלמת הספר כולו כפי אשר הוא לפנינו היתה בשנת שמונים ותשע⁽⁸⁾. ומעתה לא יפלא בעינינו במצאנו בספריו שחבר קודם הזמן הזה שרומז על ספרו מלחמות ה', וכן גם להפך אם נמצא בספרו הזה שרומז על ספריו האחרים. כי הוא לא הודיע לנו בכל ספריו רק זמן השלמת ספר זה או זה או השלמת חלק מסוים וכבר מוכן וראוי להוציאו לאור, אבל לא נודע לנו הזמן מתי החל לעשות מלאכתו. רק בהקדמת מלחמות ה' רמז מעט רמז שבכתבו ההקדמה לספר מלחמות ה' החל לפרש את התורה, שכן כתב שם: אין התורה נמוס יכריח אותנו להאמין דברים הכוזבים... כמו שבארנו במה שהחלנו לפרש מדבריו התורה (הקדמה צד 7). ונראה שבכתבו כן עמד בפירושו על התורה בתחלתו, ועל כן יתכן שירמז במלחמות ה' על דברים שכתב בפירוש התורה (מאמר ו'), ויתכן שירמז בפירוש התורה על דבריו שכתב בספר מלחמות ה' (בכ"מ). פירושו על שיר השירים הוא מן הפירושים הקדומים אשר חבר ותהי השלמתו בשנת שמונים ושש (בסיום ספרו), כל הספר הזה באר דרך משל על האדם וכחות נפשו וכל פנות החכמות והעיונים הפתיולוסופיים, ויחשוב באמת כי מצא הכונה הפנימית והאמיתית אשר

(8) לפי תודעתו הזאת כבר י"ב שנה לפני השלמתו חבר מאמרו בחדוש העולם בש' ע"ו. ולא נפליג אם נשער שלפי גודל ערך החקירה בפנה הזאת עסק במאמרו הזה לכל הפחות שנה. ולפי מה שנראה במאמר החדוש העולם נדע כי כבר לפני זה הית מן המחקרים ששם רומז על פירוש שחבר על ספר בעלי חיים, ואם נקבע למלאכת הזאת ג"כ שנה אחת הרי ע"כ התחיל להיות מחבר ספרו חכמה בשנת ע"ח ולא רחוק הוא אם נשער שלכל הפחות עברו ה' שנים שלמד חכמת הפתיולוסופיא עד שנעשה מחבר צא ולמד מזה שלמד זאת החכמה כבר בשנת ע' נמצא שעוד לא היו לו כ"ה שנה בתחלת למדו את חכמת הפתיולוסופיא וכתבתי כל אלה החשבונות רק לתראית כי עשה נגד חרפו של תרשכ"א. (ד"ר ח"ה)

כיון המסיר בשיירו הנעימים והגשונים האלה. ולא נתמה על זה כי הוא אשר היה שקוע עד נפש בפחילוסיותו מצא בכל דבר ממקראי קדש הערות ורעיונים מהפחילוסופים היוונים והערביים והניחם בכונת נביאינו וחכמינו ומשירינו הקדמונים. אבל נתמה על חסרון הרגשתו הפיוטית, ולא שם על לב כי בביאורו מפשטים מן השירים האלה כל נועם פיוטי, ומלאו לבו להוציא את כל רוחו על המדרשים כאילו פירושו יהיו עומק פשימו של המקרא. ואנו נחשוב כי אין יתרון לדרש פחילוסופי על דרש אנגי. גם עשה פירוש על ספר איוב וזה הפירוש גם הוא מן הקדומים עליו רומז כבר בספרו מלחמות ה' (מאמר ד' צד 155). ועל כל פנים חברו קודם שנתפ"ט. סגנון הפירוש הזה הוא נבדל מפירושו לשיר השירים, בו פניו מועדות לשלש הכליות, כאשר ביאר זאת בהקדמת הספר, שרצונו לבאר תחלה כינת המלות ואחרי כן ענין המאמר ומצורף לזה הכלל העולה מן הדברים. בפירושו למגילת רות נטה מזה הסגנון ולא ביאר רק פירוש המלות והדברים לפי הפשט, ואף כן יאות לפי טבע הספר וענינו אשר כלו ספורים ממעשים שהיו, רק זה יוסף לבאר את כל התועלויות הבאות מן הספורים ההם למיסר לבני אדם ולהיטיב המדות. ואף כן מנהגו בפירושו למגילת אסתר אשר גם היא ספור מעשים. אבל הפירוש למגילת קהלת הוא ביאור המלות וביאור הענין. שלשת המגילות האלה לא ידענו באיזה זמן פירשן. גם עשה פירוש לספר משלי ולא הודיע זמן חברו, וכן פירושו לספרי שופטים וספר שמואל לא ידענו מתי חברם, אבל פירושו לספר שמואל חבר בשנת תשעים ושמונה. והמאוחר לכל פירושו היה פירושו לספר דניאל שאותו חבר בשנת תשעים ותשע. אמנם הפירוש היותר נכבד אשר עשה הוא פירושו על התורה מומן שהחל לחברו עד השלמתו עברו לו עשר שנים ויותר¹ לערך הקדושה היתרה אשר התורה מיוחדת בה משאר המקרא, היה דרוש לו גם שמירה יתירה ומתנות גדולה בדרשו בה על פי דרכו. הלא הוא היה האיש אשר בעיניו ראה המריבות העצומות אשר כמוקרי עולם התגלגלו במקהלות ישראל לרגלי הפירושים המתחרשים בדרך ומשל והציור ועל פי יסודות הפחילוסופים. הוא ראה פרי מעשה הקנאה אשר הרעישו איתני השלום ויהי רע ומר באחרונה עד כי גדולים ומוכים נלכדו בחרם. ואיך נוכח מראות כאלה ימלאהו לבו לעשות פירוש על התורה כדרך פחילוסופי זמנו ומשכיליו ולא יפחד פחד פן יכזה בנחלת הקנאים? ואף על כן מיר בראש ספרו יקדים להודיע נאמנה קצת מן השרשים והיסודות אשר שמר במחקריו, וכן בפנים הספר בכל מקום ההזרמן רומז על דעותיו ומצייל את נפשו מן החשד פן יאמרו ההמונים מן הרבנים שגם הוא הולך בדרך קצת חכמים בעת ההיא אשר נאמר עליהם כי הם עושים את כל התורה והמצוה משל וכבר מזלולים בקצת המצות המעשיות. לכן להשתמר מלות שפתים כזאת יסד הכלל שלא יביא מה שאמרו רבותינו בדברי התורה על צד הדרש כי אלו הדברים הם מובנים בעצמיתם אבל אינם פירושים לפסקי התורה אשר סמכו אותם להם אבל כוונתו בפירושו לבאר דברי התורה לפי הוראתם בעצמם. ואמנם בביאור המצות והשרשים אשר מהם יצאו דיניהם, וחכמי התלמוד סמכו אותם על שלש עשרה המדות, הוא יסמוך אותם על פשטי הכתיבים אשר אפשר שיצאו אלה הדינים מהם. ואין זה יציאה מדבריהם כי גם הם לא כווננו שיהיה מוצא הדינים על כל פנים מהמקומות אשר סמכו אותם בהם אבל הם אצלם מקובלים. ואחרי הכלל הזה נמשך בכל פירושו. אם נתבונן בכל ביאוריו שנתן לפסקי התורה שכוללים המצות והחקים

(4) סיום פ' בראשית היה בשנת פ"ח בחדש אב וסיום כל הספר במרחשון ש' צ' וסיום התורה כילה היה בשבט שנת צ"ח, הרי בין הכל עשר שנים ועוד מומן התחלתו.
(ד"ר ח"ה)

והחקים והמשפטים נמצא שהם מתאימים בכל נקודה ונקודה עם דיני התורה שבעל פה, אלא שהוא משתדל למצוא או נאמר לסמוך אלה הדינים בפשוטי הכתובים עד שנמצא כי כמה דברים אשר חכמי התלמוד למדו למדים אותם על פי המדות הוא מוציא אותם מפשט הכתוב⁵) ונחשוב כי הוא בבחינת השיטה הזאת הראשון גם ה'חיד' בין המחברים. ואמנם יבאר לנו גם הדברים שכלבו אשר חשב לעשות למען יצלח לו זה החפץ בשלמית, ויודיענו (סוף ההקדמה לפי') על התורה) כי אחרי שלפי טבע פירושי הוכרח לקצר בענינים האלה גמר בלבו שלהשלים זה החבור לחבר עוד שני חבורים, האחד ספר המצות, והשני ביאור על המסכתות של כל הששה סדרים. אם הוציא מחשבתו הזאת לפעלה אדם לא ידענו. ואולי חכם ואבדו. ומאד יש להתאונן על האבדה הזאת, כי בלי ספק היו כל הפירושים ההם ישרים למוצאי דעת ורחוקים מדרך הפלפול המסוכך אשר הלכו בו רבים מן החכמים התלמודיים בדרותיו. כן נוכל לשפוט בצדק מביאוריו בעניני המצות בפירושו על התורה. פירושי האלה בעניני המצות אשר בהם לא סר ימין או שמאל מחכמי התורה שבעל פה, בלי ספק היו מחפים על פירושי הפהולוסופיים עד שגם הנותנים דופי בפירושים כמו אלה לא שתי עליו חמאת⁶).

אם גם מצאנו כי רע עליו המעשה אשר עשו קצת מגדולי החכמים המתאחדים יעשו ציורים בענין קין והבל ושת והפסידו בזה כונת התורה (בראשית פ' אלה תולדות), ככל זאת אין להכחיש כי גם הוא לא היה ניפל מהם הרבה במשליו וציוריו, כי רק חבדל דק הוא בין מי שאומר שענין קין והבל ושת רומז על עיון כך וכך ובין רמזיו בשאימר שענין הנן בתירה רומז על השכל החיולאני ועדן רומז על השכל הפועל, יעץ הדעת ועץ החיים רמזים לחשנות ומושכלות (שם סוף פ' ויכילו), ורבים הם משלים כאלה בפירושי. ואמת הדבר כי הרלב"ג ידע בנפשו מאד כי פרסום פירושים כאלה בספר לא ימלט מתת תיאנה להתנגדות קצת חכמים והחסידים שבדור, וכמו כן בלי ספק נפשו ירעה לי מפני תרעומתם האפשרית אשר ישאו עליו בעבור דעותיו בענין הנסים שבתורה אשר בקש לבארם בכל מקום בדרך טבעי ובעבור הוציאו כמה ספורים מפשוטם המורה על מעשה שהיה בפועל והוא יפרש שהיו רק דמיונות בחלום חיוון לילה⁷) כל זה ידע ושער בנפשו, כי הכיר את אנשי זמנו, אבל הקדים להתנצלות להתלונות, וכבר בזה השקט לים אשר הראה בפירושו כי לא יסור מן הדבר אשר חורו חכמי התורה שבעל פה, ועוד יותר בהראותו כי כל דבריהם נוסדים בבאור פשוטו של מקרא, וזה היה דבר חדש לא היה לעולמים, והיה לבו נכון ובטוח במעשהו הנותן

(5) בכל פירושי בעניני מצות בתאים עם מדרש רז"ל לא מצאתי בשום מקום שיביא שום מדה מן המדות ראות לפירושו, חוץ מק"ו מפני שהק"ו כתיב בתורה. אבל מה שחכמי התלמוד סומכים באתת מן המדות הוא מראה שיש לתוצאו ספוש הרבירים שבתורה.

(6) ק' שני חכמים מן האחרונים כתבו עליו סדורות הרי אברבנאל בפי' יתושע בענין עמידת השמש וגם ר' מתתיהו הוציאו סוגא בחלוץ ח"ו צד 94 אמנם אלה היו מוסן האחרון אשר אז היו מערערים ביותר על פירושו בעלי החקירה.

(7) ע"פ פ' וישלח בענין התאבקות יעקב עם המלאך שכתב שם שכשנשאר יעקב לבדו מעבר למעבר יבן להעביר קצת קניינו שנשארו שם וישן שם ובחלום נראה לו חמלאך ונדרסה לו שנאבק עמו וכל אותו המעשה היה בחלום. ואמנם מה שהיה צולע על ירכו זה היה בחקיקין ואין לתמוה על זה שכבר נראה שהרמיונים שהיו לאדם בשינה יפעלו עליו כל כך עד שבמכתם יגרש מהם רגש מוחשי ע"ש שהאר"ך. ועוד נמצא במקומות אחרים שבאר מעשים כאלה היוצאים חוץ מגדר השבע שם רק דמיונים בחלומות, וכדומה לזה משתדל לפרש קצת נסים בדרך טבעי. וארמונו ביותר על מה שפירש בספרו מלחמות ח' מאמר ו' ח"ב פרק י"ב בענין עמידת השמש והירח באפן מאד פשוט וחפשים מן המעשה כל ענין מופת וגמלי ולא חשאייר מכל חנם שהוא רק תכנית הנצות על אויביהם בנמן קצר, וכל זה מפני שכן הוא שיטתו בעניני המוסמים כי כשהשם יעשה מופתים ישתדל למצוא להם סבות אשר בהן יהיה יותר טעם מן הורות אצל הפעם פ' בשלה) וע"ל על ענין המופתים במלחמות ח' בפרקי האחרונים (דו"ד ח"ה).

הנותן פאר וכבוד לקבלת חכמינו, וחזקה תקינה כי מעשה כזה יכסה על כל פשעים, ונאות לקחת הלבבות ולהשקיש נרננים, ובפרט שש לאל התלונות בהביאו ככל מקום בפרש' דרך משל דמיונים מן המקרא או מדברי חכמי התלמוד והמדרש או גם מדברי חכמים מאחרים המיחזקים בצדקתם וכאמונתם אשר גם הם יפרשו בדרך משל כדמות משליו ממש לאמר כי לא ברא מלכו (בהרבה מקומות). וזולת כל אלה יפרסם מלל אשר שער אותו בפירושו בדרך משל וכה אמר: וראוי שתדע שאין ראוי שתעשה ציור בדברי התורה אם לא במקומות אשר יחויב היותם משל, שאם היה זה השיעור מסור ביד האנשים הנה תפול התורה בכללה ולא יגיע ממנה התועלת המכוון ממנה (סוף פ' אלה תולדות השמים), ועתה כל אלה הנקודות באמת היו נאותות להסיר מעליו כל התלונות עד שגם חסידי הרבנים לא שלחו פיהם בספריו ומחקריו, ואם גם פעם היו מלינים על איזו דעה מדעותיו גם בתלונתם לא שכחו יתרון הכשיר חכמתו וגדולתו בתורה. אחד מן הרבנים אשר הוציא עליו תלונתו היה הרב רבי יצחק בן ששת (ש'ת הריב"ש סי' מ"ה) הוא מערער על קצת דעותיו, כמו על דבריו בענין עמירת השמש ליהושע ואמר שהם דברים שאסור לשמעם, אבל עם התלונה הזאת לא חמלא איון משמוע כל התהלה והשבח אשר נתן לו, קראו גדול בחכמת התלמוד וגדול העולם, ועל פירושו אמר שהם פירושים נאים לתורה ולנביאים אף שיש בהם דעות שגגה, ואף ששגה כבודו במקומו מונח.

על דרך חקירתו היו עיניו נשואות אל הרמב"ם, לנגה ורחו הלך ובשיטתו דבקה נפשו. כמיווה כן גם הוא דורש תמיד לרדת לסוף כונת התורה ומצותיה למצוא טעמיהן לפי הרוח והשכל. ובענין נתינת טעם למאמרי התורה הלך עד קצה האחרון, ההשתדלות הזאת נמשכת כחוט ברקב כל פירושו. דרך החקירה הזאת לא היה זה בזמנים ההם וגם בו הלך כבר רב סעדיה גאון בספרו אמנות ודעות שנתן טעם לקצת מצות, והרמב"ם הגדיל לעשות לכל מצות התורה, גם כל בעלי הקבלה מצאו חפץ בנתינת טעמים למצות. בעלי המחקר על פי דרכם ובעלי הקבלה על פי דרכם. גם בזה נמשך אח' הרמב"ם, שאם לפעמים מצא שיש בתלמוד דברים אשר לא יתכנו מפני שהשכל והטבע סתירתם, או לא ירא לבטלם ולהאמין הפוכם ולא יחוש'למה שנכתבו בנמרא כי אמר שהם דברי יחיד ואינם מוסכמים (פ' וישב). היסוד הגדול להבנת כונת התורה בכללה שהביא בשם הרב המורה, והוא שתכלית ספורי התורה לא ספור דברים בלבד כי אם ללמדנו מהספורים אם קנין דעת אמתי אשר קנין המדות החשובות והרחקת המדות הפחותות, זה היסוד היה גם לו למוסדה בבנין ספרו אשר כלו נבין עליו. וכן העיר במקומות שונים, כי לערך התועלת היוצאות מן הספור יאריך או יקצר בו הכתוב, וכל שאין בזכרונם תועלת כלל לא ספרה לנו התורה (בראשית פ' והאדם ידע ופ' זה ספר ובכ"מ). והיסוד הזה היה לו למדה בהערכת פירושו. שאחרי אשר ביאר המלות ודבורי הפרשה והציע לפנינו גם עומק כונתה לפי דעתו יבאר ענין מה הן התועלות המגיעות מהספור אם בבחינת המדות והדעות והמוסרים או תועלות אחרות. גם לא מעט היה חשוב בעיניו החכם רבי אברהם אבן עזרא, בפירושו חפץ מאד וסומך עליהם בכל מקום. את פירושי רש"י מביא רק במקומות אחרים, וכן מביא קצת פירושים בשם אביו החכם רבי גרשום, אכן את פירושו זקנו הרמב"ן אינו מזכיר בכלל הספר. וזה פלא! מן הספרים אשר חבר הרלב"ג נזכרו עוד: באור לחכמה מבעית (פ' בראשית), באור לספר בעלי חיים (פ' ויצא), באור לספר החוש והמחש (איוב פ"ו), באור לס' השמע (שה"ש פ"ו), באור לקצור בן רשד (שם ושם), באיר לספר הנציה (הצעה לס' קהלת), באור לספר מה שאחר הטבע (ג'ו' שם)

והנה בשים עין ביחנת על כל מלאכתו אשר עשה בחכמות השונות אשר נדב להם ימנו וכחי, בחכמת התלמוד, ובחכמת לשון המקרא, ובחכמת מחקר הפהילוסופיא, נראה כי בכל אלה היה חכם שלם. בחכמת התלמוד היה מאחד הגדולים בספרד בדעת ובקיאות, ויתרה לו עליהם בבינת התלמוד על פי דרך הפשוט, ולפי מרת הגיון אמתי ובלי משוא פנים לדרך התלמוד בזמנו. חכם מאד נעלה היה בחכמות לשון המקרא כאשר נכיר מהמון פירושו למקרא במקומות אשר פירש לפי הפשט בביאור המלות והדבורים, ובחכמת הפהילוסופיא לא היה איש בדורו אשר הגיע למדרגתו. אכן יתר על כל אלה היה האיש ההוא חם וישר צדיק בדרכיו וחסיד בכל מעשיו, ובכל פירושו נוססה רוח יראת אלהים⁸). והנה ידענו כי פנות חכמת הפהילוסופיא רבות, ואין כל אחד מדורשיה זוכה להיות שלם בכלן, אבל הרלב"ג לא כן, כי אין אחת מכל פנותיה אשר לא און וחקר בה וכתב בה ספרים, ואמנם שלמות רחבה ומקפה כזאת צריכה גם זמן ארוך ושקידה לקבץ החכמות אליה, וכבר בבחרותו צריך להתחיל להתעסק בה, ומעתה נוכל לשפוט מזה כי החכמות והאסורים אשר נטלו על החכמות לא היה להם כח להשביט הבקשה לדרוש בהן מן הארץ, ולכלפנים כן עוד עתה בקש החכם התלמודי לרעת החכמות החיצוניות כאשר עשו אבותיהם מעולם. וראינו זאת בהחכם הרב רבי גרשם חתן הרמב"ן אשר היה גדול בתורה ובחכמה וביחוס וביראת אלהים כי היה מחנך את בני בחכמות ומלא ידיו במשיכלות עוד מרם הגיע לחמש ועשרים שנה ולא שעה אל החרם.

אמנם מלבד הרלב"ג עוד רבים היו הדורשים בחכמות בעת ההיא ובכל המאה השנית לאלף הששי, לא רק אנשים אשר עשו החכמות אומנותם, כי אם גם תלמידים מתלמידי הרבנים אשר לא עשו חוזה עם חכמות העולם לא משכו ידם מלהנות בחכמות. ונזכיר פה אחדים. הנה הרב רבי יצחק הישראלי היה תלמיד רבינו אשר בן יחיאל האשכנזי, והיה חכם גדול בחכמת התכונה והחשבון וחבר בחכמה הזאת ספר נכבד הנקרא יסוד עולם ובו יודיע בפירושו כי חברו לכבוד רבו הרא"ש ועל עצתו, ומתוכו נראה כי היה קורא בספרי יונים, ובעשותו חבורו כבר היה חרם. החכם רבי עובדיה בן דוד עשה פירוש להלכות קדוש החרש לבאר המופתים התכניים אשר עליהם בנה הרמב"ם הלכותיו ומהם נראה עיצם בקיאותו בחכמת החשבון. לדעת קצת היה הוא גם מחבר הפירוש לספר המדע אשר בכל ההוצאות האחרונות נדפס סתם בלי הזכרת שם המחבר (ס' שה"ק) והוא כלו על דרך הפהילוסופיא, ומתוך דבריו נראה כי היה נוטה אחר החכמה הזאת והיה גם מעורר אחרים לדרוש בה. כי כן כתב בזכרו את הכללים שכלל הרמב"ם בידיעת הנמצאים, שיש מהם מבוארים למראה עין, ומהם במופתים מחכמת הטבע ומחכמת התשובות, והרוצה לדעת המופתים על דבריו ישתדל בלמוד החכמות עד שידע ברואי השם על בריים (הל' יסודי התורה פ"ב). והחכם הזה היה מן החכמים אשר עיקרם עומד במאה הא' וגיפם נוטה למאה השנית⁹). סביב לרביעית הראשונה למאה השניה היה החכם רבי משה בר מאיר מנרבוני היושב בפרפיגנאן (פי' מ"ג פ"ג). הוא מנעוריו גדל על ברכי הפהילוסופיא, וכבר בחיותו בן שלש עשרה שנה למד את ספר המורה עם אביו (שם פס"ג), ועד זקנה ושיבה היה לו המורה חמדת לבו וטגולתו, ועליו

(8) זיל במלחמות ה' מא' פ"א אנחנו לא נסינו לזה הדעת שנפח אליו העיון אם לא מפני ראותנו שהוא מסכים לדעת תורתנו כי לא יותר תחשך לעיון שימצא חילוק על האמונה, אבל כשיחיה זה ראוי שיוחס חסדו תחשבת לקצורנו.

(9) בשש"ג כתב שחבר פי' לקח"ה בשנת ח"א ק"א ולא אדע מקורו אבל ראיתי שכתב סוף פ"ח שהשנה התיא ששנר בה אז היתה ש' הפ"ה ליצירה. דו"ד ח"ת

ועליו היה אומר: יתברך מי שחמל על עמו וחנן בהמציא טורה האמיתית כמיהו (ס"פ ג"מ). הוא עשה פירוש על המורה ועוד כמה פירושים לספרי הפהילוסופים. פירוש לספר כוונת הפהילוסופים מאלגזאלי, לאגרת אפשרות הדבקות מאב"ן רש"ר, חי"אבן יקטן, ולספר ישמע הטבעי, השמים והעולם, על כל אלה רומז בהקדמה פירושו למורה ובפירושו עצמו, ולפי עדותו כלל רוב פירושו למורה בפירושי הנזכרים. חוץ מאלה עשה פירושים על חבירי אבן רשד אחרים (אה"ס מאמרו של רמ"ש ע' אריסטו), ובפירושו למורה רומז גם על ספרו "פרקי משה". ועוד נזכר על שמו חבור "מאמר הבחירה". והנה כל אלה הספרים הרבים הם פהילוסופים, ועתה בן שלש עשרה שנה היה כאשר החל ללמוד ספר המורה לפני אביו מה עשו האב עם בנו עם החרים? אין זה כי אם כאשר אמרנו כי המחרימים לא הועילו מאומה בתקנתם. אבל כן עמרו הדברים בספרד בכל דור ודור עד יום גלות הארץ. גם גרולי התלמודיים ומחברי ספרים לא חדלו מהגות בחכמות. אך בדבר אחד נראתה עתה מראה מתמיהה בארץ, והוא: כי מוטן המחלוקת בימי הרשב"א נמצא כי כמה וכמה מאלה החכמים אשר חבקי חיק נכריה והתעלסו אהבים עם החכמות כי הם עצמם קראו אחריה מלא. ועוד נראה מראה אחרת מפליאה כי רבים מהם אף כי הלכו אחר מנהג אבותיהם לדרוש בחכמות ולהגות בפהילוסופיא. עם כל זה היו שקועים גם בעיוני הקבלה והאמינו בהבליה. כמה ספרים ילידי הזמן הזה הם בלולים במחקרים שונים בפהילוסופיא – במטבעות ובלמודיות – ובקבלה, ולא מעט דעות טפלות מפורות בהם, ומהם נחמה על ערכוב המושגים המושל בהם ואנו נחשוב כי זה כל פרי המחלוקת בימים ההם. בסוף המאה הראשונה לאלף הששי חי חכם נעלה מאד בחכמות אשר כבר הלך בארחות העקלקלות האלה. פהילוסוף נכבד בדעת ומונע אחרים מן הפהילוסופיא, החכמה והמדע היו מנהיגיו, ובקבלה דבקה נפשו החכם הזה רבי יצחק בן אברהם בן לופיף. אשר שקד על דלתות הפהילוסופיא יום יום ובכל חכמות העולם פלם מעגל רגלו. בכלן חבר ספרים בדעות ובהשכל אשר מצאו חן וישל טוב בעיני כל קוראיהם. הוא חבר ספר שער השמים אשר בו דורש בכל עניני הפהילוסופיא הדתית, נחלק לארבעה חלקים. כולל חקירות במציאות ה' והמלאכים, בגבואה בחירוש העולם והשגחה. ובמעשה מיככה ובאור שם המפורש ובמעמי המצות. והוא בכ"י זאינו נדפס. ספר צורת העולם המדבר ממצואות העולם וצורתו, והספר הזה כבר כלול בקבלה ובסוד שם המפורש וספירות ורמזי תיבות ואותיות ונדפס (ספר קבוצת חכמים שה"ל ר' זלמן שזערן). ספר גנוזי המלך והוא גם כן עוסק בפנות האלה, ונמצא בכ"י והמחבר רומז עליו בספרו צורת העולם (פו). ספר רב פעלים כלו בחקירות והיה תחת ידי הריב"ש (שו"ת סי' קנ"ו). וכתב עליו שענינו ממינים רבים מחזיק מאה עליו ונחלק לשמונים ושמונה מאמרים ומפתח הספר נדפס (כוכבי יצחק חלק כ"ח). והנדפס אינו מחזיק רק ו' עמודים (ע"י אה"ס בערכו). ספר צירור המור, ובו אחד עשר פרקים והוא מענין חקירותיו בספרו צורת העולם (ריב"ש שם) ונדפס (כרם חזק חלק ט'), פירושו על קהלת (דפוס קוסטאנטינא) ושבתו הריב"ש וכתב עליו שהוא פירוש נאה על דרך הפשט נוטה אל המשכל והחכמה הטבעית. ועשה גם פירוש לספר אירוב בן רומז הוא עצמו בספרו צורת העולם (פ"ו). והנה בכל אלה הספרים נראה כי דרש החכם הזה בכל ספרי הפהילוסופים יהודים ואינם יהודים, ובפרט ספרו שער השמים הוא דומה לספר מורה נבוכים ומדבר בו כפי החקירה והמושכל וכן הלך בדרך הזה בפירושו לקהלת כמו שהעיד עליהם הריב"ש. ואמנם בשאר ספריו כבר הרכיב הפהילוסופיא עם הקבלה יחד ומסתבך בדעות אשר

אינם לא פהילוסופיא ולא קבלה אשר עליהם אמר הריב"ש שהם דברים שבדא מלכו ומשכלו. ואחר סגדולי המקובלים מן הספרדים האחרונים הוא רבי יהודה חיים, אף שמשבח ספריו בעניני החכמה מזהיר מפני דברי קבלה שיש בהם שבחכמה הקבלה רגלו אחת מכפנים ורגלו אחת מכחין. אבל ראיו בהחכם הזה כי הוא לעצמו הוציא רוב זמנו בעיון החכמות והפהילוסופיא, וספריו היותר משובחים כלם ממין החכמות, ובכל זאת עינו רעה בשל אחרים ומוכיח תוכחה מגולה את אנשי דורו אשר נפתים וגמשכים אחרי דעות הפהילוסופיא (הקרמה לס צורת העולם), ופניו לא יחורו להניד כי בכל אשר און וחקר בעינו לדעת את ה' נשארה מעל ואין איש מבעלי החקירה העיונית נוגע בנקודת האמת עד אשר בא לדרוש בים הפלאות בסתרי תורה (שם פ"ה). ואמנם הוא הדבר אשר דברנו כי מעת המחלוקת החלו בעלי המחקר להשמי' כנפשם פן יפלו במהמורות החשך, על כן הזהירו אחרים מהגות בחכמות וינשאו למעלה את הקבלה ובה את נפשם הצילו.

דומה להחכם בן לאמ"ך באלה התכונות: ההשכלה בחכמית, העצה לאחרים להרחיקן, והדבקות בקבלה היה החכם רבי מאיר ב"ר יצחק אלדא ב"ר, רק בזאת נבדל ממנו כי לא שמר סדר נכון והגיוני במחקריו, והיה תכלול גדול בדבריו, ויותר מכמו היה איש קנא נגד דורשי הפהילוסופיא. החכם אלדאבי היה ממשפחת גדולים בתלמוד וחסידים מבני בניו של הרא"ש. הוא חבר ספר שבלי אמונה והשלימו בשנת מאה ועשרים לאלף הששי. בספר הזה מאסף הסון מאמרים ודעות מפי ספרים וסופרים שקדמו. ומערב בו ענינים שונים בחקירות הפכיות, וכמעט אין ספר מכל ספרי הספרדים אשר התבולל ונבוכד כמוהו. הספר נחלק לנתיבות. הנתיב הראשון רובו ככולו פהילוסופי ופתאום נפל בפח הקבלה בביאור שמותיו של הקב"ה. הנתיב השני ידבר מחדוש העולם ותכונתו ומהגלגלים וארבעה יסודות וכולו על פי דרך החכמה. הנתיב השלישי ביצירת האדם וכולל בו הלכות נדה, ומאריך בכון החכור לפי המדרש והקבלה. הנתיב הרביעי ידבר מאברי האדם ותפקידם ושמירתם על פי שיטת חכמי הרפואה מן היונים או מן היהודים. ועם החקירה המדעית הזאת יחבר מאמר מן הסגולות הרפואיות קצתן נסיונות לפי דבריו וקצתן נאותות לנשים וקצתן בלי טעם וריח. הנתיב החמישי בביאור הנהגת הבריאות וביאור מבע מיני המאכלים נאותים או בלתי נאותים לסחית האדם. הנתיב הששי יבאר מהות הגנש פעולתה ותעודתה על פי יסודי חכמי המחקר. הנתיב השביעי בהנהגת בריאות הגנש חזיקה ורפואתה עם החקירה הזאת יחבר פירושי מדרשי אגדה ודברי הלכה ואמרי מוסר אשר רק בחוט דק קשורים עם עיקר חקירתו, הנתיב השמיני מקיף ענין המושג של תורה שבעל פה והמשנה ותלמוד ואל אלה הענינים יחבר פירושי אגדות שיגות אשר אין להם דבר עמם. הנתיב התשיעי והעשירי כוללים בחינות על דבר השכר והעונש, גן עדן וגיהנם, הנאולה ותחית המתים, וענין גלגול הנשמות, ובכל אלה נסמך על מדרשי אגדה ודברי קבלה. ואנו רואים מכל זה ובבחינה מושכלת בכללי ופרטי הספר כי המחקר הזה און וחקר ודרש בכל החכמות החיצוניות והנה בספרי הפהילוסופיא היוניות וגם עם קבלה אשר כהחכמות החיצוניות היתה גם נר לרגלו בספרו, אבל כנגד זה נראה כי גם הוא היה כאחד מהם הדוברים עתק על החכמות ויתן דופי בקצת חכמי זמנו מעטנו הנמשכים אחרי הפהילוסופיא וילכו אחרות עקלקלות להתעסק בחכמת היונים... ומהאמונה הם חצונים יען כי למדו בחכמת הפהילוסופיא הנקראות חכמות חצוניות (נתיב השמיני). ואמנם עוד נראה כי אלה המשפטים לא מבינים היו לחק בספר, כי רוב חכמי התורה שם לא הניחו ידם מן החכמות אבל זה לא עצר בעדם לכת (יריד ח"ה)

לחת חפלה באחרים העוסקים בהן. ומי לנו גדול בחכמת הפהילוסופיא מהרב רבי חסדאי קרשקש, ובכל זאת הוציא את כל רוחו על שחרית ודרשה, ועתה אם נשאל מה הועיל החרם? נאמר כי אמנם פעל כי הבן מנבל אביו והדרש את החכמה דבר בה חרפה בפני קהל ועדה אבל לא פעל להכחידה מקרב היהודים, כי לא השבית הבקשה לדרוש את החכמות עד עולם את הארץ.

פרק שנים עשר

ר' יעקב ו' יהודה בני הרא"ש ותלמידיהם.

כסבה מאת ה' היתה זאת כי תלמות רבות ורעות הפגיעו ברבינו אשר בן יחיאל והכריחיהו לעקור מארץ מולדתו מאשכנז, ולהתישב במולטילא למען חדש שם נעוריו הישיבה ולהחליפה בח אחרי אשר התמטטה וכבר רפו ידיהם מעשה תושיה, את כל טוב תורות ארצו הביא אתו ומטמנו נפוצו בכל ארץ ספרד. אכן לא היה להם רק המורה לצדקה כי אם היה גם תלמידים הנאמן כאשר הם למדו ממנו קבלותיו אשר הביא אתו מרבותיו כן הוא למד מהם סגנון וסדר כלמורים ולהרחיק ממנו כל תפל הדבק בו ממשפטי ארצו. והוא שעמדה לו בחבורו פסקי הלכות שעשם כלם מתאימים וכל מום אין בהם לא כמנגנון לשוני, ולא כסדור הענינים וגם לא כבלבול דברים אשר אינם כענין, הרחק מאד מדרך החבורים אשר חברו חכמי אשכנז וגם צרפת. מסקר חכמתו הזה יצא נהר גדול ורחב ידים אשר יפיד ויהיה לארבעה ראשים הם ראשי שרשי התורה שבעל פה מן הדינים והחקים והמשפטים הנוהגים בזמן הזה. זה הנהר עם ארבעת ראשיו כרתו אחד המיוחד מבני הרא"ש הלא הוא רבינו יעקב הנקרא בעל המורים. מושבו היה עם אביו במולטילא. כי כאשר הלך רבינו אשר לספרד והיה שם לראש ולמנהיג לעדת ישראל במולטילא, הלך גם רבינו יעקב וכל ביתו עמו וישבו שם עם אביהם. וטועים כל האומרים כי רבינו יעקב נשאר באשכנז ולא נסע עם אביו ואחיו לספרד, כי ברור הוא כי הוא נאחז ישב במולטילא. כן נראה מן התקנה אשר תיקן הרא"ש לו ולבניו שיהנו מעשה לצדקה מכל מה שירויחו במשא ומתן וברביית ובסחירה, וברר לו שני גבאים על זה את ר' יעקב ור' יהודה בניו שיהיו הם מפקחים על הדבר ועל פיהם יחלק המעשר למי שצריך לו. וזה היה בשנת שבעים ושבע (צוואת ר' יהודה בן הרא"ש בית תלמוד ח"ב 376). הנה מבורר לפנינו כי מושבו היה בספרד, ומצאנו עד אחד נאמן והוא אחי המלמדי הרא"ש ור' נחמיה שמו אשר כתב: כאשר הוסן מלטלני מולטילא שאלני הרב רבי יעקב והרב רבי יהודה בני מורי הרא"ש וכו' (שו"ת מהר"ם אלשקר סי' י"א) וזה היה אחר מות הרא"ש. ואמנם מניחתו כבוד גם כן שם, כי בזמננו זה יצאה לאור העתקת הרבה מצבות שנעתקו מעל קברות היהודים שבעיר מולטילא בעודן על תלן וגדפם בספר אבני זכרון ובתוכן מצבת רבינו יעקב בעל המורים. ואולם מלבד כל אלה נראה מתיך ספר המורים כי חברו בספרד. רבינו יעקב חבר את הספר הזה והיה לשם ולתהלה בארץ. הספר גדול בכמותו ואיכותו והוא מקובל בעמו. הספר מקיף כל דיני התורה שבעל פה הנוהגים בכל הזמנים, וחלקו לארבעה חלקים כפי ראשי חלקי התורה שבעל פה כלה חוץ מן הדברים שאינם נוהגים בזמן הזה. המור הראשון קראו בשם ארית חיים כי הוא כולל כל הדינים המלמדים את דרך החיים אשר יעשה אותם האדם הישראלי בכל יום ויום ובזמנים ירועים בשבתו ובחדשו ובמועדיו בשבתו בביתו וכלכלתו בדרך ובבתי כנסיותיו. המור השני יורה דעה.

הוא

(יורה דעה)

הוא ילמד את האדם דעת להורות בכל מה שיצטרך לו מן הדברים הנהנים בזמן הזה בעניני האסור והמותר. המור השלישי אבן העזר כולל דיני אישיות ועריות וכל החקים והמשפטים התלויים בהן. המור הרביעי חשן משפט הוא הכולל את כל המשפטים והדינים כדברים שבין אדם לחבירו וכל חקות הדיינים. בעת שחבר את שני המורים עוד לא בא בשנים. במור ארץ חיים מראה את עצמו אשכנזי לאמתי הולך בכמה מקומות בדרך דורשי רשימות מחסידי אשכנזי, בנימטריאות וספורות היבית ואותיות (ס' ו' קי"ג קט"ו ובכ"ט), גם יסד הלכה על פי הקבלה (ס' ל"ה) ועל פי בעלי הסוד הקדמונים כמו היכלות ומדרשים אחרים וספרי אגדה (ס' ג"א ק"כ קכ"א). אבל לא מצאנו בכל הספר שמביא את ספר הזוהר או שסומך עליו. אין מספר לכל המקומות אשר רומז בהן על דברי רבני אשכנזי ומנהגיהם וסומך עליהם. ובה נבדל המור הראשון מאחיו המורים האחרים. בעניה גדולה אשר היא מורשה לכל בית אביו נגש לפני הקורא בספרו. ואומר: כי היה ירא מתחלה לגשת אל המלאכה יען כי עודו צעיר לימים ואין בו דעת ומוסר. אל אלהים יודע וישראל הוא יודע כי לא בעבור מעלה עשה זאת כי אמר שלא עשה דבר שיש בו עליו שאינו אלא כתלמיד הלומד מפי המלמד וכותב דבריו להתלמד (הקדמה לאו"ח). רוח הענוה הזאת מושכת והולכת בכל הספר, איננו מתנשא לאמר מחכמתי כי נבונותי עשיתי הדבר הזה, כי אם עושה עצמו כמלקט אחרי הקוצרים ובמאסף בעמרים, כאילו אינו רק מעתיק ומסדר שיטות הפוסקים שקדמיו, ולרוב אף לא מלאו לבו להכריע רק לפעמים אומר לזה דעתי נוטה, וכן הוא העיקר, וטוב להתמיד, וכן נהגתי אני בעצמי, ולא נהירא, וכיוצא באלה הלשונות אשר אינן מחלישות ומחייבות כדברי מחוקק כי אם הן מסופקות ומיעצות.

אמנם אם אמרנו שבמור הראשון נמשך רבינו יעקב יותר אחרי תורות רבני אשכנזי לא נשפט מזה כי חבר את המור הראשון בעודו היותי באשכנזי, אכן ברור הדבר כי לא כן הוא. הלא ידענו והוכחנו כבר כי פסקי הרא"ש יסד המחבר בספרו וידענו גם זאת כי קצור פסקי הרא"ש אשר בירדנו הוא מעשה ידי רבינו יעקב בעל המורים, ואמנם כל מעיין בספר המורים יבין על נקלה כי עיקר סקור ספרו היו פסקי אביו, וקרוי הדבר מאד כי זה הקיצור שעשה רבינו יעקב לא עשהו כי אם לתכלית שרצה לחבר ספר המורים, והיתה כונתו בו להקל לי המלאכה אשר חשב לעשותה. ואחרי שהוא כן הלא מובן הדבר מאליו כי רק אחרי שחבר אביו הרא"ש את פסקיו חבר רבינו יעקב את הקצור מהם, ואחרי שהשלים את הקצור נגש אל המלאכה לחבר את ספרו המורים וכל זה היה בספרו. וישמים ברורים יש לדבר הזה שמקם חבר הארבעה מורים הוא ספרו נמצא בספר עצמו. הנה במקומות אין מספר מזכיר מנהגי ספר כשהם בחלוף עם מנהגי אשכנזי וצרפת. ורומז גם על מה שראה בפרבנצה בעבור דרך שם ומה ששמע מחכמיה (או"ח סי' תכ"ב וסי' תנ"ח), ובמקם אחד יספר (או"ח סי' תקמ"ח) כי אביו הרא"ש כתב פעם אחת הש בה בחולו של מועד והתיר לו להעתיקה מיד בחול המועד מפני שנחשב לו כדבר אבד אם לא יעתיקה. וברור הדבר כי זאת התשובה היא אותה התשובה אשר כתב הרא"ש בטולטילה בחול המועד של פסח בשנת ה"א שבעים ושלש על דבר הזכרת גשם בפסח אשר רצה להנהיג בטולטילה בשעת עצירת גשמים. (עי"ש בבית יוסף), ובכמה מקומות במורים מזכיר מנהגי טולטילה ותקנותיה, ובכל מקום נראה בספרו כי ידע היטב משפטי הארץ, וראינו מה שכתב בענין הדיינים (ח"מ סי' ג'), והאירנא שאין לנו נטילת רשות... לפיכך יראה שהרשת שנותן המלך אינו כלום, ואין ספק שזה מכוון על ספר ששם היה חקק בעת ההיא שהרבנים

שהרכבים נהמנו לדון ולהורות מטעם המלך, ועתה הוא למעלה מכל ספק כי רבינו יעקב כתב כל הארבעה טורים, והכרם אחרי מות אביו אשר על כן בכל מקום שזכיר דעת אביו כתב: ואדוני אבי הראשונים זכרונם לברכה אמנם לשער בצמצום שנת השלמת הטורים לא נדע כי לא הוא ולא אחד מבני דגלנו הגדול לנו מזה דבר, אבל זאת נדע מפיו כי חבר את הספר על הסדר (עי' הקדמה לח"מ).

רוב החכמים הנזכרים בח"ט הם מחכמי ספרד, ואך לעיתים רחוקות וביא אחד מחכמי אשכנז וצרפת ולא נדע למה? הן-אמנם כי לעדות הרמב"ם בתשובותיו לא היו החכמים שבארצות אדם בזמן קדום, עוסקים הרבה בפסקי דיני ממון. וכה אמר בתשובה אחת: היהודים בארצות אלהם יען כי אין להם רשות לדון בדיניהם על כן כשיבוא לפניהם דין בדיני ממון צריכים להתיעזר בדבריהם כמו אנו בדיני קדשים וטהרה. אבל אף שהרמב"ם אמר זאת לא נאבה ולא נשמע אליו בדבר זה כי לא לו המשפט על חכמי צרפת ואשכנז כי הוא אך מעט ידע מחכמתם ואין עדותו כי אם עדות עד ספי עה, וברור לנו כי העד הראשון הפריז על המדה כי איך נאמר על ארצות אשר מהן יצאו בעלי התוספות רבוננו הם ור' יצחק הונק ותלמידיהם, הראב"ן, ורבינו יואל ובנו הראב"ה, ואחריהם בעל אור זרוע ומחר"ם מהטנבורג, אשר כלם עשו חבורים בדיני ממונות כי לא עסקו ולא היו בקיאים בדיני ממונות, ועל כן בצדק נפליא על המור שלא השתמש הרבה בח"מ בדברי חכמי אשכנז כראוי להם. לשון הספר וכה וברורה מובנת לכל תלמיד, ובה עוד נעלה על פסקי אביו (יוחסין). בהיות שהכלית ספרו לאסוף יחד כל הדינים על פי התלמוד על כן לא סר ימין או שמאל מדבריו גם באמונות ודעות. בכסה מקומות וביא בספרו דברי מוס' השכל ויראת ה' וכלם על פי פשוטי הגמרא. ונראה כי דעות בעלי המחקר בזמנו היו זרות לו או לא רצה להעלותם על ספרו בהיות שלא יעדו לחקירות אשר אינן מפורשות בגמרא, ומלבד זה נראה כי בכונה לא רצה להכניס עצמו בדברים אשר אינם אומונתו. וכן מובאר גם ספירושו על התורה, הלא הוא קצור פירוש הרמב"ן אמנם השמיט כל דברי הרמב"ן אשר איך נוגעים בעניני חכמות, ואולי גם בקבלה לא היה לו עסק. כגם כל הפירושים של הרמב"ן שפירש על דרך הקבלה השמיט. ולמדנו מזה כי לא ביקש רבינו יעקב להיות רק פוסק תלמודי ובפירושו רק המפרש הפשטן. ואמנם אם נמצא כנגד זה שהיה אוהב מאד לעשות גימטריאות ורמזים ומעמי מסורות והיה אומן גדול באלה שעשועי השכל, הלא כבר הודה מפי עצמו כי לא חשבם רק פרפראות אשר עשם להמשיך את הלב (הקדמה לפי התורה). בכל הארבעה טורים לא נמצא שיהיה מדבר באומה מענין המור בחכמות החיצוניות לא לאיסור ולא להיתר. אף שכל ספק לא היה מאוהבי החכמות. אבל מהיותו אוהב שלום ורוקף שלום לא רצה לדבר על ענינים אשר דבורו בהם יכול להיות למורת רוח לזה או לזה. כי היה בן מדת הראש ובניו הם לעצמם היו חסידים מופלגים ולא היה להם דבר עם החקירה העיונית אשר משלה או בארץ אבל עם זה לא היו קנאים בעלי מחלקת אכן השלימו עם כל אדם ולא הערבו בריב לא להם.

מדברי

(1) כתב היוחסין שכתב ר' יעקב את הטורים ש' פ"ט וצ"מ ולא ידענו מקור ובל"ס שפ"ט כן מפני שצ"מ בח"מ סי' פ"ו, שהשמיטה לדעת הר"י חיה בשנת פ"ה ולדעת רש"י בש פ"ט, ושוב באו"ח סי' תכ"ו כתב אם תרצה לדע שנת ת"א ק' באותו בחור הוא וכו' וכו' בקה"ד, אבל מזה ראיה שהשנה שנת' בח וכתב אותו יחס' באו"ח אינה שנת ק' אלא תפס כסוים מאה שהיו משיבעות דבריו בחקירת לה"ט נראה שכתב הטורים על הסדר ולפי' איך אפשר שכתב סור ח"ט בשנה שאחר פ"ט ובאותו רמזו על שנת מאה וצ"כ עדיין הדבר שקול.

(ד"ר ח"ה)

מדברי ימי רבנו יעקב כמעט לא ידענו מאומה, רק זאת ידענו כי היה איש עני והיה צריך לאחים (טור א"ה סי' רמ"ב) אבל מעשיו להפאר הם הם הילדותיו הם שמו והם זכרו "לדור ודור". ספרו הטורים הוא לו למזכרת עולם הוא יוסף לדור אחרון כי אחרי הרמב"ם לא עמד אחד מן המחברים עד זמנו אשר עשה ספר הלכות שלם כמותו, ספר אשר לא יחסר כל בו מכל דיני ישראל הנצרכים למעשה בזמן הזה, ספר כליל כהדר לשוני, ערוך כסדר יפה והגינני, ונאדר בקלות מבטאו ונאות לכל מבין ע"ה תלמיד. כשחר פרוש על ההדים מאיר ומוזר עד רחוק כן מדי צאחו לאור האיר פני ארצו כחכמתו, אמנם על כל יפיו וטובו עוד יתרה עליהם הענוה הנשקפת מתוך שורותיו. אין מקום בכולו אשר מלאו לבו לאמר קבלו דעתי ואל תבו ימין או שטאל מהכרעתי. בהתבונן בסגנון ספרו הראנו לדעת כי לא היתה כונתו בחבורו לחבר ספר חקים להכריע ההלכה אשר היתה חק, ולא לשנויה. הלא אנו רואים ברוב המקומות שאף להכריע לא רצתה נפשו, והגיה ההכרעה למעיינים). רק זאת היתה מחשבתו לקבץ באמינה הדינים לפי התלמוד ולפי דעות גדולי הפוסקים לסדרם במועצת ודעת כל ענין וענין לבדו ובמקומו הראוי. וחלקו לפרקים או לסימנים ואת כל סימן וסימן דשם ברמו על הכנו. והנה כל משכיל על הדבר לא יכחיש כי נתן רבנו יעקב לספרו צורה מדעית ואין בכל ספרי אשכנז וצרפת-ממין הוה אשר ידמה לו בפובו ויפיו ובשלמות. אמנם אש"ר קרה להרמב"ם בספרו משנה תורה קרה גם לרבנו יעקב בספרו הטורים הנה הרמב"ם בקש לצמצם ההלכה להרחיק המשא ומתן ולהפשיט מן ההלכה את הפלפולים למען הציג לפנינו הלכה ברורה בלי כל מחלקת וחלופי הדעות ומה עשו הבאים אחריו עם ספרו בכל דור ודור? הן קלקלו את שורותיו ושמו לאל את שיטתו ובקשתו עלתה כהה, כי ספו על הפלפול ה הראשונים פלפולים חדשים בדברי הרמב"ם ונילדו דעות חדשות עד אין קץ. אף כדומה לזה היה לו להטיר. הוא חשב לשובה כי קבץ כל הדעות הנאותות להיות עזר למורים ללמד את האדם דעת להורות בכל מה שיצטרך לו בדינים הנהיגים בזמן הזה בכונה מפורשת כי אין רצונו להאריך בראיות אלא לכתוב דברים פסוקים ובמקום שיש דעות חלוקות לכתבם ולכתוב אחריתן. "מסקנת הרא"ש" ואמנם במשך הזמנים באו מפרשים אחר מפרשים והגדילו מדתו וספדו שיטות על שיטותיו ויבאו הימים אשר קובץ הטורים לא הספיק עוד למורים פרו ורבו הדינים ודיני דינים לאין תכלה).

יתר על חכמתו עשי לו מדותיו היקרות שם הפארת בחייו וזכרון לדור ודור. במצותו אשר צוה לבנו) בימי חייו האחרונים ובתוכחתו אליו מרם מותו נראה מראה

דמות

(2) כל מעיין בדברי חזיר ימצא שפניו רק חלופי דעות ואינו סבור ענינים. ובכל מקום שהדעות חלוקות מביא לבסוף מסקנת הרא"ש אבל לא כתב כיצד התלכה אלא שתאחרונים תסבאו לתם כללים בלשונת חסר לפתור מה הוה דעתי בענין ההלכה. אבל כל כללים אין בהם דבר ברור ואינם אלא השערות. וז"ל בס' יד מלאכי בכללי הטור.

(3) הראשון בספרו הטור הוא ר' יצחק אבובי ומשנתו ר' יעקב בן תבוב והוה ביד הרב ב"י רוב אור"ה מן הראשון, ותחלת אור"ה ותחלת יד מן השני. אח"כ חבר ר' יוסף קארו ספרו בית יוסף על הספר ואין זה פירוש בטובן העצמי כי אם הוא ספר פסקים בפני עצמו, והסובר פסקו להטורים, אח"יו בא הרב ר' יהושע פאלק ובהן בעל הפס"ק וחבר פירושים ודרושים על הטורים וקראם בשם דרישת ופרישה ומתנו יתיר לפרט את הטורים מלקבץ השמות. ובאותו תוסף חבר הרב רבי יואל סירקאק מ' בית חרש על הטורים והוא פירוש בעסק העיני ובפסול הרף.

(4) צוואת ר"י בעל הטורים חיל' תחכם ר' שניאור זלמן שעכשנר-בבית תלמוד שנת ר' תבי' אשר סמנו הענין סלא פניות משותפות הכונה תמ"ל תקן קצת שיבושים. ויש להוסיף, כבר בראש המאמר, תוכחת הר"ד יעקב בן הרא"ש לבניו. נ"ל שצ"ל לבנו תחת לבניו כי ככל תצוואת מדבר בלשון יתיר כמדבר לבן אחר. בסוף הצוואה כתב וזוהו וזוהו בת"ל לשמה כדי שתדע הצעות ותשבור עצמך מן העצרות וכשתזכור בהם אנשי דורך כי בענותיך תורה תשתכח סמנו מלת וכשתזכור מ"ס וצ"ל ושתזכור וכן יש להגיה אח"כ שכתב ותתקיים תורתך ותוהר שתקרא צ"ל ותוכה.

(ד"ר ח"ת)

דמות צדקתו וחסידותו ומדותיו. כאב צדיק ונאמן רואה לעתידות בנו ולאשרו ויהירו על שמירת הרה בכל דבר גדול אי קטן במצות המעשיות והמסורות-בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה. אולם גם במדות ודעות השכליות אשר לא כתובות מפורשות בתורה מה יפי אמריו בדבריו איך יתנהג עם בני אדם אשר ינבדלו ממנו בדעות ולא כמחשבותיו מחשבותיהם, וכה צוה לבנו: אל תדבר רעה משום אדם, אם תראה שעושים דבר שלא כהוגן תוכיח אותם בדרך מוסר וכדרך חכמה ואל תבזה אותם כדי שישמעוך ואל יבעטו בך, הכל כפי שתראה המקום והזמן. בכינה ובהשכל ידבר בענין דרך הלמוד אשר יבור לו בנו. מאד מאד מזהירו להאריך ולהעמיק, ולחפש את כל הספרים בדרך פסק הלכה בדרך הצריך לעולם ולא תעריך ותעמיק בדברי קשיות שלא לצורך, כי אינם עושים רוב בני אדם כי אם לקנות שם מעררב בעלי הנמרא. מי יגלה עפר מעיניך רבנו יעקב וראית איך נהפך הדבר באחרית הימים, כי את אשר מאמת בו והזהרת את העם ממנו ואמרת כי אין בו צורך, היה לרוב התלמודיים עקר התורה. בענין אמונות טפלות היתה דעתו זכה וטהורה. וכה אמר לבנו הוזהר שתהיה המים עם השם יתברך ולא תכחש בדברי חלומות ולא בשום נחוש ולא תשאל לחזים ולא תשליך גורלות ולא בנקורות ולא בשום דבר כי הכל הכל ומחסרון בטחון בלתי-על ה' תכחש והוא יעורר. ואמנם אם נמצא באיזה מקומות בספרו המורים כי קבע-לפעמים דעות ואמונות זרות בעינינו דחוקות משכלנו אל יתמיהנו זה, כי כל מה שהביא מענינים כאלה הוא רק נסמך על מקורות התלמוד וכל מה שיסירו הקבלה בתלמוד לא יהיה תלמודי כמוהו אחריו אף אם בשכל לא ישיגוהו ולא יכירוהו. זאת הצוואה יציגוהו לפנינו הדור בכל המעלות הנכבדות, בה יראה לעינינו הצדיק האמתי באמונתו, מכף רגל ועד ראש האיש התלמודי הנאמן במעשיו והתמים בכל דרכיו, ומסדקדק כחוש השערה במעשה המצות ובמצות השכליות והמסוריות. האיש המעוטר בכל המדות הנפשיות והלבביות, בענוה והסתפקות ואהבת הבריות בהשקפת רוח ובגמילות חסד ובעשות כל מעשיו באהבת השם בכל נפש ובקדיש חייו לתורה ללמוד וללמד, ובתמימות מושכלת בדעותיו ואמונתיו. כל אלה המדות כאשר היו עטרה לראשו כל ימי חייו, אף כן היו הענין הנכבד הכלול בתוכחתו לבנו פרס מרת. ואמנם גם עליהן שם עינו ולבו בבאו לחבר ספרו המורים לתת להן מקום בין דיני ישראל.

התשוקה-לאסוף הדינים באספה אחת ולחלק הענינים למיניהם להיות מלמד להועיל למורים הלכה למעשה בכל מקום כבר התעוררה בספרד למד בימי הרשב"א כאשר ראינו כי הוא עצמו מצא נכון לפניו לחבר ספרים בהוראת איסור והיתר. וקרוב הדבר מאד כי באמת לא היה אף גם אחר מכל החכמים אשר לא הכין בלבבו כי חפץ הרמב"ם היה צורך לקבץ כל דיני ישראל בהלכה ברורה, כי כמעשה הזה הרבה עמו פדות והוא יפרה את המורים ממורה העיון. ואם קצתם היו מלינים על ספרו לא היתה התלונה כי אם על צורת הספר ועל הענין כי השמים הראיות והזכרת המקורות אשר מהם שאב אבל לא על הכנייתו וענינו ומדרשו. ומי יודע אם לא המון השאלות אשר נשלחו בעת ההיא אל הגדולים מכל קצו ארץ וביתוד אל הרשב"א ואל הרא"ש, אם לא אלה הראוהו לדעת כי התמטטה מאד ידיעת ההוראה על בריה ונדרש מאד לעשות ספרי אסופות אשר יאספו יחד כל הדינים מבוררים ומפורשים בקצרה. ואמנם בבית מדרשו של רבנו אשר התחזקת זאת התשוקה והוא עצמו היה מחזיקה, הלא ענינו רואה-כי כמעט כל השלש ועשרים שנה מימי חייו אשר חי בספרד (צוואת ר' יהודה בן הרא"ש) נדב כל זמנו לפנה הזאת, כי ידענו שכל פסקיו מ"אש עד סוף

חבר בספרד, ואם נחשוב עוד לזה המון התשובות אשר כתב משם אל השואלים מרחוק ומקרב, ועם זה המון הטרדות אשר שמו עליו חובותיו בקרב עדתו הגדולה הלא בצדק נוכל לאמר כי על כל פנים מלא רוב זמנו בהתעסק בפסקי הלכותיו כי לא נשאר לו אף זמן מועט להתחכם בקושיות ופלפול וחדושים ארוכים, והנה רבנו יעקב אשר ראה מנהג אביו בתלמודו אף הוא עשה כמותו, כל חשקו היה לעסוק בפסקי הלכה וזוהו יצא ספר הטורים. בקצת בחינות אף יפה כח הבן מכח האב, כי ספרו הטורים יש לו יתרון על פסקי הרא"ש ביפי צורתו, ושלמותו, וגודל תיעלתו למידים להמציאם בקל דברי חפצם, ואמת הדבר כי היתה העת לעשות עת לאסוף תורות הקדמונים בספר יחד לכל תאכדנה כלה, כי מצב היהודים מאד בא ברע, הרדיפות והגידושים גם הרג ואבד רבו משנה אל שנה בארצות ההן ומעט מעט הלומדים מעטו ופסקה התורה. ואף זה אחת מן הסבות אשר הניעו את רבינו יעקב לעשות את ספר הטורים. אך כאשר רבינו יעקב התעורר מפסקי אביו לחבר ספרו, כן פעל משלו של הרא"ש גם על תלמידיו האחרים ועל תלמידיו ותלמידיו היתה העת ההיא ימי בכוריו קובצים שונים).

בעת אשר רבינו יעקב חבר ספרו, אז גם תלמיד אחד מתלמידיו הרא"ש שם אל לבו לחבר גם הוא ספר כדמות המידים קובץ כל הדינים מדיני ישראל, התלמיד הזה היה הרב רבי ירוחם בן שולם ממדינת פרבנצה. והיה ראשית מלאכתו לקבץ כל עניני דיני ממונות בספר וקרא את הספר הזה בשם מישורים. בהקדמת ספרו מישורים הזה הידיע מראש כי כל דבריו אינם רק אסיפות דינים מדברי מי שקדמוהו, יאך מעט מוזהר מה שיש בו משלו ומדעתו, וגם זה המעט בנוי על יסוד קבלותיו אשר קבל מרבותיו וביחוד מספרי הרא"ש. והידיע כי רבותיו המובהקים היו אביו ואחי אביו אשר מהם לקח תורה בראשונה. והיה משמש גם את הרב רבי אברהם בן איסמאעל תלמיד הרשב"א וקראו "מורי" (אדם וחוה נתיב ו' ח"ג), וגם את הרא"ש קרא "מורי" אבל לא היה רבו המובהק, ומפיו שמענו כי רק מעט אשר למד לפניו אך יותר ויותר מספריו (שם בהקדמה). אחרי שהוציא לאור את ספרו מישורים גמר בלבו לעשות כמותו ספר על שאר כל הדינים מדיני התורה שבעל פה ומחר מלא את מחשבתו וחבר ספר שני אשר נתן לו שם פלאי אדם וחוה. בזה השם רומז המחבר על חלוקת הספר וסדור עניניו. החלק הראשון מן הספר קרא אדם וחוה כי הוא מדבר מן הדינים הנוהגים באדם עד הגשואים וכלל עמהם כל דיני ברכות ותפלות ומנהגים. והחלק השני קרא חוה כי הוא ידבר מן הדינים הנוהגים באדם מן עת הגשואים עד יום מותו. כמה זר השם הזה וכמה מבולבל סדרו וחלוקתו! כזה הספר נמצאו המון מעיות בדרכי לשונו וכמה שגיאות בעניניו, ומי יגיד לנו מה שהיא מעות שמעו המעתיקים ומה שהוא מעות אשר מעה המחבר בעינו. והמתבונן בקצת מן המעיות ימצא כי רחוק הדבר לתלותן במעות סופר מן המעתיק, ועל כן מאז יש למעון עליו על אשר חלה כל דבריו שאמר מדעתו בקבלה מרבותיו שעל ידי כן גם כל שגיאותם

(5) חסור מביא בכמה מקומות דברים בשם אחיו הבכור הרב רבי יהואל וכלם בענינים מן ההלכות שכתב בסור או"ח. ואומר תמיד בחביואו, "וכתב אחי ר' יהואל" ומבואר מזה שכוון על דברים הכתובים בספר, ובל"ס היה ענין הספר של אחיו מן הענינים שקבע חסור באורח חיים שבמסורות האחרים לא מצאתי זכרו, וראיתי בשו"ג כי גם לרבי יהודה אחיו נתיחס ס' דינים הנקרא חקת התורה. ונזכר במתחיל'ק שרש קט"ח וע"ג לקמן.

(6) עי' שו"ג בערכו וביר מלאכי, במגיד מישורים של ר' יוסף קארו קראו ירוחם במיר, עי' ב"י יד' ס' כ"ד בשם ר' ירוחם שחם שליש ותנדים שליש ושחם שליש הסכימו כל הפוסקים לפסול וכתב ב' יואין זה עיקר שחרי הרא"ש העיד בחפז וזה ודאי מעות עצמו ולא של מעתיק, וכן בשל דבריו בס' ד' בענין חשב לע"ז, וכן בס' י"ח בענין שוחם בחמות רבות ועי' בס' ל"ס בענין אומא הסוכה לפרשש מה שכתב ב"י בשם מהר"ל בן חביב על דברי ר' ירוחם (דו"ד ח"ה)

חליות ברבותיו. את ספר המורים לא הוכיר, רק את קצור פסקי הרא"ש שעשה רבינו יעקב מזכיר לעמים. ובכן אין בזה כל ספק כי בעת שחבר ספרו לא נתפשט עוד ספר המורים ולא היה לפניו. כי לולא כן איך יתכן שלא יזכירו אף פעם אחת. המחבר מתפאר בהקדמת ספרו כי רבים מן החכמים אחרי ראותם את ספרו מישרים מצא בו חפץ וחלו את פניו שיוסדר להם ספר כמוהו בדני איסור והיתר. והנה חלילה לנו להמיל ספק באמונתו ובלי ספק דבר אמת הוא נפיו כי רבים בקשו פניו להשלים מעשהו על כל דיני התורה שבעל פה. אבל יהיה זה לנו לאות כי ספר המורים עוד לא ראה אור ולא נתפשט, כי אלו היה ספר המורים כבר נפץ בארץ לא נאמן שהיה אדם בספרד מן החכמים אשר יבקש זאת מאתו בעוד ספר המורים לנגד עיניו. הלא כיתרון האיד מן החשך כן יתרון בעל המורים על בעל הנהיבות בעמקותו ובדקדוקו ובשלמותו בלשונו ובסדרו. ואמנם אף כי לא הצליח חפצו בידו להגיע בספרו הארוך אף לקסולו הרא"ש וגם רבינו יעקב בעל המורים, בכל זאת על כל פנים ישיבה על השתדלותו להרמות לבנו וללכת בארחותם. ובאמת עם כל זה שמצאו בספרו דברים הרבה אשר יש להרהר אחריהם לא מנעו ממנו האחרונים והרב בית יוסף מכללם לתת לו שכר טוב בעמלו, כי בכל מקום השגיחו על ספרו הגו ודרשו בו וגם סמכו עליו. כי לצדקה גדולה נחשב לו אשר הביא בספרו דעות ושמות מגדולי חכמי ספרד ופרבנצה כמו מחבמי לוגיל מספר האשכול ומהרי" אברצלוגי ועוד אחרים, וגם הרבה מנהגים באיסור והיתר בקהלות ובארצות שונות. וגם נראה כי לא מעט שהיו מגדלים ומנשאים אותו על שהיה מן החכמים הניסים תמיד להחמיר שאין ספר אשר נמצא בו הדבורים: ויש לחוש ונכון להחמיר וכדומה בכל כך מקומות כמו בספרו, כי רוב האחרונים רק החומרא היו מבקשים. ועתה אנו רואים מכל זה כי תורת הרא"ש ודרכו בלמודים מצאו בספרד מכבדיהם ומבקשיהם והיו מופת לרבים. ואמנם גם לבעבור זה בני קהלתו מולטילה זכרו לרבינו אשר גם אחרי מותו את כל הטוב אשר עשה לעמו ובזכותו נמלו טובות לזרעו אחריו.

אחרי אשר הלך רבינו אשר לעולמו זקן ושבע ימים היתה העיו מו טילה רבת העזובה מבלי היות לה מורה ומנהל אלוף לראש. הן אמנם כי היו בה הרבה גדולי חקרי לב בתירה אנשים חכמים ויודעים גם בחכמות אחרות ולא יקשה עליהם הדבר למלאות מקום הרבנות באחד מאלה חכמי העיר, אבל לא בחרו אחד מהם, אך זכרו את מובת רבם המת עליהם וצדקתיו אשר עשה, על כן נתנו עיניהם באחד סבניו ויפיל הגורל על הרב רבי יהודה בן הרא"ש. לא נתמה כי לא בחרו בר' יעקב בעל המורים אשר היה גדול מאחיו בשנים וגם יתרון לו עליו בתורה, כי רבינו יעקב לפי תבונתו ומעלת מדותיו בלי ספק היה שונא את הרבנות ולא רצה לקבל פרנסתו מן

ירושם. ובסי' ג' ענין דרוסה שכתב רבינו ירושם שדעת הרמב"ם שיש לזאב דריסה בעגלים קטנים וכתבן כ"ו ואינו בקשתי ולא מצאתי שכתב כן. ואין להאריך יותר שכן נמצא במקומות הרבה שהבי' במסל דבריו ובוה תבין דברי המגיד.

(7) כל המעריך פסקי המור לעצת פסקי בעל הנהיבות יראה ברור כי לא הפלגנו באשרנו כי יתרון המור עליו לכל דבר, וביחוד בכתובת סדרו. וארמון פה רק: על סדרו של זה ושל זה בדיני גמין. ונראה מה יפה סדרו של המור ומה מובלבל סדרו של רבנו ירושם. האין זה דבר הפוך להתחיל דיני גמין בתנאי הגם ומיד אחר זה ידבר בסדרו הגם עוד מרס ידבר מאויו סבה רשאו לגרש, ובתי יכול לגרש, ואת מי רשאי לגרש. וראה כנגד זה הסדר ההגיוני בספר המורים. ורואה אני להעיר כאן על מה שכתבו המחברים שרבינו ירושם כתב ספרו בשנת צ"ה לפ"ס, וראיתי בנתיב כ"ה ה"ב שכתב תקן הגם של הרא"ש ונוסחאתי וכתב בו: בני בשבת י"ח ניסן ה'א' ק' לביע. וכתבתי פרס לא אדע מה אידון בו. דאף שכל דבריו כהרא"ש הלא בהכרח צ"ל שכתב הפרס מדעתו. ובאמת בתקון הרא"ש בפוסקים אחרים ליתא לכל זה וגם אינו יכול להיות כי בשנת ק' היה הרא"ש מת י"ב שנים ויבואר מזה שבעת שכתב ר' ירושם עמד בשנת מאה. עכשיו תראנו וידי ד"ר קייפמאן שכבר צ"ע בספרו על המנהגים צד 82 הוכיח שר' ירושם כתב ספרו אדם וחיה בשנת ה'א' ק' בפ"למילה.

מן הקהל (ספר יוחסין), ונקל לו לאיש השמח בחלקו ומסתפק במועט כרבינו יעקב
לותר על שררה אשר לא כרוחו. הרב רבי יהודה הזה, אם גם מרחם אמו נקדש לתורה
ולתעודה, נגע ומחלה עכבוהו בהליכתו. בימי ילדותו היה נגיע ומכה אלהים במחלת
עינים, כל פעולות הרופאים נשאר מעל עד כי אלהים שלח דברו ויירפאהו. אבל לא היתה
הישועה שלמה כי חולשת עיניו לא סרה ממנו כל ימי חייו, והיא היתה בעובריו
בשקידתו בלמודים. וכן יספר הוא עצמו: כי לא יכול לשרוה ימים ולילות מחולשת
העינים כי אפילות הנה. ואף בעביר זה לא יכול לכתוב ספרים ולחבר חבורים (צוואת
ר' יהודה בן הרא"ש בבית תלמוד ח"ד 343). כבר בילדותו בהיותו בן שלש עשרה
שנה יצא מבית אביו ומארץ מולדתו אשכנז ללמוד בישיבות. והיה אחרי נדודו שתי
שנים בא מולטילה ושנת ביאתו שם נופל בשנת ה' אלפים וארבעים וחמש. ונראה
כי לא אירבו לו ימי שבתו בעיר הזאת, כאשר נשמע מתוך מה שהוא עצמו מודיע אל
אודת ישיבתו בספרד, כי לא היה יכול ללמוד בכתב-ספרים ולהבין לשון מליצותיהם.
מתי שב לבית אבותיו לא נודע אך זאת ידענו כי שב, כי בהיותו בן שמונה ועשרים
שנה היה בבית אביו ואז שלחו אביו לתור לו מקום בטולטילה אבל לא הניחוהו קהל
עדתו באשכנז לצאת מביניהם ושלחו אחרי רבי יהודה לטולטילה שלוחים להחזירו
וחזר אל בית אביו. אמנם אחרי כן בשנת ששים וחמש העליל המושל על מהר"ם
מרוסנבורג עלילת שקר עד שפדאוהו במסמך גדול והמושל לא נתרצה לערב אחר בעד
מעות הפריון כי אם את הרא"ש, ויעש הרא"ש כרצונו ונעשה ערב, אמנם בין כך
סת מהר"ם בתפיסה וביקש המושל בכל זאת מהרא"ש שישלם דמי הפריון, וברעתו כי
לא יהיה יכול לדון עם שחקן ממנו התאמץ לברוה מן הארץ בלאם, ויפן ארצה
ספרד ויבא עד מולטילה והיה שם לראש ולמורה⁸). שלש ועשרים שנה יושב שם
הרא"ש על כסאו עד שנת פ"ח אשר היא שנת מותו והיה בנו ר' יהודה ממלא מקומו.
אכן לא היה כאביו אשר נפוצו מעינית חכמתו בחבוריו הרבים, שכן שמענו מפיו כי
לא יוכל לחבר חבורים יען כי עיניו כהות גם לא נזכרו חבורים על שמו, רק נתחם
לו ספר אחר, "חקת התורה", וגם זה לא ידענו מה היה לו כי אבד. אבל נתקיימו
ממנו תשובות הרבה. אלה התשובות רובן כתובות בקצור נמרץ ובלי ספק מפני חולשת
הראות היה קשה לו להאריך בכתבתי. וגם מהיות בהן חמשים ושתים אשר אינן
תשובות במובן העצמי כי אם הוראות קצרות אשר כתב והורה לבן אחיו רבי אשר
בן שלמה אשר היה דיין באחת הקהלות הקרובות לטולטילה איש צעיר לימים
והיה צריך להוראת דודו ובהן לא היה צריך לאריכות דברים. ובאמת התשובות אשר
כתב לשאלים אחרים הן ארוכות ולפעמים יותר מדי, מן התוארים המפלגים אשר

8) צוואת הר"ר יהודה יש בה שבשים מצד הלשון ותמליצה ופשוט חספתיק וערובו דברים וקשה
לסמוך עליה. והיותר נחין לנו לדעת הוא היותר משובש. ואעיר רק על דבר אחד שיכתוב בו דבר ובהיותו
בן כ"ח שנת שלטנו אבי ז"ל לעיר טולטילה לתור שם מקום וכן עשיתו ושלחו קהל טולטילה
בשבילו ולא הניחוהו קהל טולטילה לצאת מביניהם ושלחו אחריי שלוחים ובחזירתו ארבו עלי...
ושבתי בשלום אל בית אבי ולפי הדברים ככתבם מי יגיד לי התפרין? ר"י הלך לטולטילה ושלחו קהל טולטילה
בשבילו ומוח מוכן שבתשתדלות ר"י שלחו שלוחים בשביל הרא"ש שיבוא אליהם. אבל המאמר שאתריו; ולא
הניחוהו קהל טולטילה לצאת מביניהם ודאי מעות שהיו עוד לא הנה ביניהם ובחברת שתחת טולטילה ז"ל שם
מקום אחר באשכנז אשר דר שם עד עתת כלומר שהם לא הניחוהו לצאת מביניהם. גם המאמר ושלחו אחריי
שלוחים. קשה מי שלח אחר מי וז"ל שיש כאן מ"ס וז"ל, אחריי תחת אחריי כלומר אחרי ר"י שלחו
מאשכנז וישוב וע"ז נכון מאמרו ובחזירתו וכו' ושבתי בשלום אל בית אבי. כן נ"ל ספור הדברים וכן תארתם
בפנים, אך ידידי ר"ד קויפמאן רצה לתת ולא חנ"י חנ"י קהל טולטילה ושלחו אחריי שלוחים כלומר
שחקל לא חספתי לשלוח את ר"י לקרוא את אביו לבוא אליהם עד ששלחו אחריי שלוחים אחרים נכבדי
העדה לתבוא את הרא"ש אל סתניהם. אמנם אם כן חדרב שהרא"ש שלחו לתור לו בקום טולטילה וקהל
טולטילה נתרצה לקבלו ושלחו אחריי שני כתי שלוחים לסת לא חלק הרא"ש מי עכב על ידו. אבל לפי פירוש
ורווי שתיח רוצה ללכת אלא שבני קהלתו באשכנז עכבוהו
(דוד' ח"ה)

כנהו בין שיאלו נראה כי היה רבי יהודה חשוב ונכבד מאד לחכמי ארצו. מהשיבותיו נראה כי היה נוטה תמיד להחמיר, והיה מדרקק עם כל אדם בחוט השערה; וזוה היה נבדל מאביו ומאחיו. הלא הם היו חסידים בתכלית החסידות, אבל היו סבלנים כנגד אחרים, אבל הוא חסיד ורצה שכל העולם יהיו חסידים-כמותו. נגד העבריינים היה קשה והטיל עליהם עונשים קשים ולפגמים אכזריים אשר עונש מיתה נגדם, חסר יחשב. ופעם אחת נשאל על דבר אדם אחד שנמל עליו דין אחד בקרטבה עונש הפיסה מפני שלא רצה לפרוע את המס והיה אותו האיש מתקצף על הדין ונקם נקמתו בו וארב לו וקם עליו והכהו לילה והכהו מכה רבה בגופו ובפניו וחתך לו שפתותיו, ונשאל הרב מה לעשות באיש הזה? והשיב שאינו מככים להרנו אבל יענשוהו עונש גדול בגופו וישאר חי (שו"ת סי' ע"ט ע"ע סי' נ"ח), ואילו אירע כן במקומו היה מסכים לחתוך שתי ידי (שם). אמנם מאד מאד יאתה לנו להיות מתונים בדין עליהם ועל משפטיהם ומעשיהם.

הנה בכל עת אם נראה מעשים כמו אלה אשר נפלאו ממנו לא נשכח כי זמן ארוך בינינו ובינם ולא נעלים מעינינו כי כן היה המנהג בארצותיהם ובגוייהם בימים ההם. ולפי חקת תורת חכמינו מעולם לא היתה הרשות נהינה לענש עונשים אכזריים כאלה, ולפי מצותם גם כבודו רחם נוכח, וגם נגד הנדון למות נשמר מצות האהבה ונכיר לו מיתה יפה וקלה. ואם צוה התורה שן החת שן יד תחת יד רגל תחת רגל קימו וקבלו עליהם החכמים לבלתי עשות זה החוק כמשמעות פשוטו כי אם לקיימו בתשלומי ממון⁽¹⁾. ועל כן אם נמצא שהיו גוזרים עונשים כאלה לא גזרו כן על פי חקת התורה אבל למדו כן תמיד מן העמים אשר היו יושבים בקרבם. כבר רב נחמן בנהרדעא ענש בקציצת היר, וממי למד כן? מן הפרסים, ועל כן גם העונשים הקשים שהיו מטילים על העבריינים בקאשמיליה כאשר זכרנו לא למדו כי אם מעמי הארצות התי. וחזק מזה היתה היציאה מן הכלל דרושה למקומם ולזמנם. והם עצמם מצטרקים כי בעשותם ככה ידעו כי אינם עושים כשורת הדין כי אם מראותם כי השעה צריכה לכך. ובאמת לפי הנראה מכמה תשובות הרא"ש ובנו ר' יהודה אירעו בעת ההיא דברים בארצם מחללים שם ישראל בגוים, ורבי יהודה כתשובתו אמר מפורש שמה שהיו דנים בזמנם דיני נפשות הוא לגדור פרצת הדור לזולו זה לא היה לישראל קיום בארץ הזאת. נכרך ה' אשר נתן בלב מלכי הארץ הזאת לתת כח לישראל לרו ולבער עושי רשעה. ומוב הוא להם מצד אחרי שדיינו ישראל ימלכו רבים אשר איל היו גדונים על ידי אחרים היו כמה פעמים נהרגים שלא כמשפט (שם), וכן הן יכולים לבער מן הארץ מחוייבים בדינינו אשר בדיניהם יהיו זכאים (שם סי' ס"ג), וד בכל אלה להראות כי היו המעמדים שלא כשורה על כן היו צריכים גם למשפטי אשר לא כשורה.

כאביו הרא"ש כן גם הוא דבר מהימב'ם בכבוד ובמירא, אבל בכל זאת רע עליו המעשה ששמע אשר רבים אומרים יען שרבו הכחלוקות בין פוסקי דינים נסכים ונפסו על פי ספרי הרמב"ם. אך הוא אומר שבעבור אשר רוב דברי הספר אמת אין לשפוט שכלו אמת, והלא רבים אשר השיבו על הרמב"ם נחזיו ובמתו. ועל כן יאמר למ שרצו לעשות ההסכמה הזאת להיות נמשך בכל דבר אחר הרמב"ם אם ייטיב בעינינו לא תחושו ליתן לנו מו"ק ל צ ד ק ה פן יהיה לנו למכשול ולפוקה (שם סי' נ"ה) ואולם הבוחן ובודק וקורא בין שורותיו יבין כי תחת הכבוד והמירא המגולים תשכו תלונה

(1) קציצת הרגלים והבהינות של הנכבש אין לו ענין לזו כי כן ניטוס הכובשים, וכן וקצותה א כפה הוא היתר להציל את נפשו באחד מאברהם או אפילו בנפשו של דורף.

(ד"ר ח"ה)

תלונה מסותרת. יבין כי היה מתנגד לאלה אשר היו מנשאים את ספרי הרמב"ם להיות חק ומשפט למורים. ובאמת יש מן החכמים אשר היו עוינים אותו בגלל הדבר הזה להבאישו ביושבי הארץ, ואולי חשדוהו כי לכבודו ולכבוד בית אביו יעשה כן. ויצר לו הדבר מאד עד כי אמר עליהם אם בשלי הצער הגדול הזה שלחני מאתכם ואסע מזה. ואמנם אם נתבונן במעלותיו המוסריות אין להאמין עליו כי עשה דבר בלא אמונה. כי בן נאמן היה רבי יהודה למשפחת בית אביו. מבקש צדק היה ומבקש ענוה. שופט בלא משוא פנים ושינא בצע. מעלות מדותיו האלה קנו לו כל הלבבות יחד בערתי ובכל עמי. ויהי פעם אחת בעת זקנתו גמר בלבו לעזוב את שולמילה ויבחר לגור באשבילה ויהי כל עם הקהל כמתאינים ויבקשו ויתחננו לו כי לא יעזבם גם הוסיפו לו על ספקו. גם בעיני פקידי הממשלה היה נכבד ונשוא פנים והיו סומכים עליו בדיניהם כי אמרו עליו שהוא איש אמינים ואין לו משוא פנים בדין (צוואת ר"י בכ"ח ח"ד צד 375), בימים ההם היו רבנים ושופטים ממינים ממעם המלך, ולהם ניתן הכח לענוש עונשי ממון ועונשי הגוף. רבי יהודה לא היה מרבני המלכות אבל גם לא היה מנגדם, ותהי להפך כי לא מנע לעת הצורך לבקש עזרתם ולהעיר ולעורר לבם לענוש את החייבים לפי מה שראו שהוא צורך השעה (תשובה סי' ע"ו). רבי יהודה האריך ימים וכשנת ק"ח במגפה הגדולה נאסף אל אבותיו. והנה אחר האמת והדברים האלה נראה כי בחלק גדול מספרו ועל כל פנים בכל מלכות קשמילה היה הרא"ש משיבב נתיבות בתורה עליו סמכו בתוראה יותר מעל הרמב"ם (יוחסין ושו"ת הר"י בן הרא"ש סי' נ"ד), ובניו אחריו שמרו דרכו, כאביהם כן גם הם רק בתלמוד הפעם ובתורתו הגו יומם ולילה, לחכמה זולתו ובפרט לפהילוסופיא לא שמו לב גם לא למדות הקבלה. דרכי הפלפלים ובעלי החרושים וקושיות ופרוקים היו להם משפטים בל ירעום וגם לא רצו לדעתם כי בעיניהם הם שלא לצורך. גם הלמידהם אחריהם לא נמו מני ארצם בתלמיד תורתם, לא כן בעיני התלמוד בשאר חכמות בהן ידם תכון עם כל בני ספרד אחיהם אשר להם מה שעשתה התורה עמיה לראשה עשתה החכמה עקב לסוליתה.

דבר מאד מתמיה הוא כי אחרי שנהפשמו פסקי הרא"ש אשר בהם כלולים כל הדינים הנחוצים להלכה ולמעשה, ואחרי שנשלמו עוד בתכלית השלמות על ידי בנו רבינו יעקב בספרו הטורים אשר חבר בהרחבת דינים ובאורים עד כי לא חסר כל בו מכל אשר דרוש לחפצי המורים, כי בכל זאת לא חדלו אחדים מן התלמידים לעשות קצורי דינים בקצת הלכות, אשר אצל פסקי המור כמעט נחשבו אף למותר. אמנם נראים הדברים כי אלה המחברים לא יעדו ספריהם למורי הלכה כי אם להורות לעם היורעים המבקשים דרך הדת ולעמיד על כונת דיני ישראל ומעמיהם בהשכל ודעת למען לא יהיו כמצות אנשים מלומדה, וכל זה לא יוכלו ללמוד מתוך ספר פסקי הרא"ש ולא מתוך ספר הטורים. אחד מן המחברים אשר התכלית הזאת היתה מטרתו בחבורו היה החכם רבי דוד ב"ר יוסף אבודרהם אשר יש עושים אותו לתלמוד רבינו יעקב בעל הטורים (ס' יוחסין וקוה"ד), הוא היה מבני אשבילה ושם כתב ספר דינים ופירוש על התפלות ונודע בשם אבודרהם ובשנת ה"א ומאה השלימים⁽¹⁰⁾. היא

השנה

(10) כן כתוב בסוף ספרו מן המעתיק. ומדברי עצמו ג"כ סבואר כן שכתב בסדר התקופות וזו לשונו: הרי שרצינו לדעת מתי תהיה תקופת ניסן בשנה זו שהיא שנת ק'. הרי כשכתב אלה הדברים קרוב לסיום ספרו עמד בין תקופת סבת לתקופת ניסן שבשנת מאה ובלי ספק השלים כלו שרם כלות שנת מאה. ולא העירותי על זה שהוא דבר פשוט וטובן מעצמו אלא מפני שראיתי שהחכם הר"ר דוד קאססל נתנחתיו לס' קורא הדורות דף כ"ז ע"א אות י"ד כתב מסדר העבור שלו נכר שתי שנת ק"א ואני לא ארע מלח נכר זאת.

השנה אשר-בה השלים רבינו יעקב את כל הארבעה טורים ובעת ההיא כבר נתפשט קצת שנים החלק הראשון „אורח חיים“. והאבורה-העתיק ממנו הרבה דברים פעם בהזכרת שמו ופעם שלא בהזכרתו. זה הספר מדבר על ענין התפלות של כל השנה וכל שאר הדברים הקשורים בהן, כמו קריאת שמע וברכות המצות וקריאת התורה וקדושות ואבלות וברכות הנהנין וברכות המצות שאין זמן קבוע, וידבר על התקפות והמולדות ועל כל מנהגי מצות כחול ובשבתות ובמועדות, והנה כל אלה הרינו מפורשים בחרון שלמות בשור אורח חיים. אמנם כונת המחבר בספרו לא הייתה לקבץ הדינים וסולתתם לפני המורם לבר אבל הייתה כוונתו להעמידם על מקורם הראשון ולבאר טעם הדברים ומעם כל מנהגי ישראל ומוצאם, ועם זה נתן הפירוש הפשוטי לכל תפלה ותפלה וזה היה דבר חדש לא היה לעולם. והודיענו בראשית דברו כי אך זה חפצו וזה הכלית חבורו. והסבה אשר הניעתה לזה הייתה, מראותו כי רוב ההמון אינם מכינים דברי התפלה ואינם יודעים סדר המנהגות ושעמיהם על כן עלה בלבו לחבר זה הספר. והוא הדבר אשר דברנו כי לא יחד ספרו להמורים כי אם להמון היודעים הבינונים. כמה טעמים וביאורים נאים יש בספרו מושכים את הלב, יש מהם שעשה מדעתו ויש אשר לקח מספרים אחרים אף שלא יזכיר שם האומר⁽¹¹⁾. אולם אצל אלה נמצא בספר גם דברים אשר לא יהיו לרצון למשכילים. כמו מה שמשמש הרבה בנוטריקון וגויסטריות ורמזים. גם נראה בו כי בכל מקום הוא משתדל לכלית נשות אף כפסע כמה שמקובל בעם אף אם לא יוכל להעצים הדברים על פי גרי השכל והחכמה⁽¹²⁾, אבל לא יפלא זה וזה בעינינו, כי לאפי התכלית אשר היה דורש להשיגה, והיא להשכיל את העם והשתורם כי דיני ישראל ומנהגיהם לא מעד צמחו כי לכלם יש מעם, היה צריך להשתדל לכל יגע בדעות אשר הם אמונים עליהם מנעוריהם לכל יפסיד אמונתם בדבריו. כי יותר נקל לאדם למור מן ההלכה אשר למדוהו רבותיו מלמוד מן המנהג אשר הוא מורשה לו מבות אבותיו, ואולי גם זה הסבה הראשונה לאשר קבעו חכמי ישראל המנהג מכיל הלכה. על כן לא הבדיל בין מנהג ישר למנהג נפתל והביא כלם, אבל לא על כלם נתן חותם הסכמתו. ומעם הזה מביא מאשר שמע נוטריקון וגויסטריות אשר יכנס פרפראות לחכמה, כי גם זה היה לפי מעם זמנו ועל כן חשב שלא יהיו נעדרים בספרו. האבורה-הם לא היה מן הקנאים מואסי החכמה כן נוכל לשפוט מכמה מקומות בספרו כמו מדברו מתועלת איברי האדם ומעשיהם ותכליתם, וקרא והנה בספרי גדולי חכמי ספרד סבעלי המחקר כמו בספר מורה נבוכים, ובפירושי הראב"ע והרד"ק וכן מביא קצת דברים מהחכם בעל המלמד ומן הרלב"ג, ונראה מזה כי היה מן החכמים אשר בתורת התלמוד חפצם אבל גם מחכמות אחרות לא הניחו ידם. אבל אין לנו משפט שלם על היותו

(11) מן הרמב"ם לקח מאפרים שלמים ורק מעט שנה תלשין והמליצה ולא רמז על מקורו. כמו בשער ב' ט"ע מן התורה לעבור את ה' בהפלה וכו' ע"ד; ותקנו להתפלל לפני חיי העולמים ב' תפלות, הכל מן הרמב"ם בשני לשון ובקצת הוספת. וא"צ לדגשאות הרבה שכבר העיד הוא עצמו בהקדמה שאינו אלא כפתיק מספר אל ספר. ויש להעיר על זה שכתבו כל המחברים שהיה תלמיד ר"י בעל הספרים ואינו לא מצאתי בכל הספר רמז על זה ובכל מקום שזכיר את ר"י בעל הספרים לא כתב עליו שורו ובפי' תפלות י"ח כתב ויש אנשים שמנו התיבות שיש בכל ברכה וברכה וחביאו פסוקים על כל ברכה מענינה... נ"ל שאין לו יסוד ולא שורש ובלי ספק כונתו על תסור שהוא הוא המונח את התיבות של כל ברכה וברכה ואולי היה רבו יפלא שכתב עליו כלשון חזק, ומצאנו עוד במ"א שחולק על הסוד.

(12) בסדר של שחרית בחול בברכת אשר יצר ידבר בהאברים ותועלתם לפי חכמת הנגף ובדברו מן חלב אמר ועוד ארו"ל חלב מבין וכליות ויעצות. ועוד ארו"ל השחול שותק. אף שלא ידע לזה עקר ע"פ גרי החכמה לא השיבם כי מן ח"א קבלת חכמינו ו"ל, ואין אחרי קבלת חכמינו כלום וכבר ראינו ועוד נראה שהיה זה מנהג חכמי ספרד אף החתפספים (דור ח"ד)

היותו מופלג בידעית החכמות יען כי בספרו הזה לא היה לו מקום לדבר בשאר חכמות וספרים אחרים אין לנו ממנו¹³.

חכם שני בעת ההיא שהיה מבית תלמודם של הרא"ש ובניו גם הוא עשה ספר דינים אבל נכדל מספר אבודרהם בתכונתו ובסדרו ובתכליתו ובחקף הענינים. החכם הזה היה הרב רבי מנחם בן אהרן בן זרח מנאבארה והיה מתלמידי רבי יהודה בן הרא"ש. דברי ימי האיש הזה וקורותיו היו רעים ומכאובים. אביו וביתו היו ממגורשי צרפת בשנת ה"א ס"ו. וכעת הגירוש לא היה רבי מנחם עוד בעולם כי נולד מנאבארה אשר שם התישב אביו אחר הגירוש. שנת לידתו לא נודע לנו. אכן ימי השלוה מנאבארה גזו חיש ויעפו ויבא רגז. בשנת שמונים ושמונה יצא קצף נורא על היהודים במלכות הזאת והכינו מבח גדול עליהם, והיו בין ההרוגים אביו ואמו וארבעה אחיו הקטנים ממנו ומכלם נמלט רק הוא אך נגזע ומוכה עד למות. אכן פרש אחר ממודעי בית אביו חמל עליו והצילו והוציאו משרי קמל ויביאחו אל ביתו ויחי שם מחליו. והיה אחרי נפלא הלך לטולמילה ללמוד תורה ושם ישב לרגלי ההכם רבי יהושע בן שועיב, תלמיד הרשב"א, כשנתים ימים. אמנם רוב תלמודו קבל שם מרבי יהודה בן הרא"ש. כי לפי עדות עצמו למד לפניו כל סדר זרעים וסדר טהרות בשמט הרא"ש וחזר לפניו גרסת סדר מועד ונויקין וגמרא גמין. כשנת מאה ועשר קבלוה אנשי אלקלעה לרב ומורה ממלא מקום הר"ר יוסף אבן אלעיש אשר מת בשנה ההיא, והוא נדצה לבקשתם והרביץ שם תורה עד שנת מאה ושמונה ועשרים. העת ההיא היתה עת צרה ליהודים בכל מלכות קשטילה, וקהל טולמילה הגדולה מכלם גם היא לקתה כפלים עד כי לא נשארו בה כי אם מתי מעט מן היהודים. כגזרה הזאת גם על רבי מנחם עבר כוס כי הכוהו האויבים ופצעוהו ושללו ממנו כל אשר לו ולא נשאר לו בלתי אם גויתו וספריו וביתו ואדמתו, אז החיש לעזרתו אחד מן הנגידים אשר באשכילה הוא דון שמואל אברבנאל אשר הוציאו מתוך ההפכה ותמכו בימין צדקו. והיה כאשר שקמה הארץ מעט הלך לו לטולמילה לגור שם, כי הנכבדים הנותרים הפצירו בו לשבת עמם ויעתר להם וישם הרביץ תורה. אלה הם קצות קורות האיש הזה ותלאותיו. ומה מאד נפלא על החכם הזה הפלא ופלא על כח סבלנותו לשאת תלאות נוראות מבלי שידכה ייתת תחת המשא. כי למרות כל הפגעים והמאורעות אשר באו עליו עוד לא נבשל כחו להגדיל מעשיו בתורה ולהשתלם בחכמות. כן נראה מתוך ספרו "צידה לדרך" אשר חבר בהיותו יושב בטולמילה. זה החביר מלא על כל גדותיו בחכמת התורה, ומעיד עליו כי ידיו רב לו בכל החכמות החזוניות, למד הרבה וקרא הרבה בספרי הפהילוסופים היהודים דרש וחקר בחכמת התכונה והמבע והתשובות, וכל אלה קנה לנפשו בעתות בצרה. עמים התלאות והיגונים והפגעים לאין חקר.

הסבה אשר העירה את רוחו לעשות את ספרו, ולעשותו כאפן הזה כאשר היא לחבר בו תורת ההלכה עם החכמה ועם מדות דרך ארץ ומעלת המוסר היתה הבחינה במצב האמונות והדעות בזמנו ובאוצו. בענין ראה כי מעטו שחרי התורה, שמע דבת המתפלספים על היות אביו ורבה לכבות האהבה אל הדרישה בתלמוד, הרבה מהם דוברים עתק על החכמים הראשינים באמרם כי לא ידעו דרך החקירה משפט העיון בהקשים ומיפתים לכן שם אל לבו לעשות זה הספר אשר בו יקבץ דיני היהדות ומעמיתם וכל המדות והדעות והאמונות אשר ילכו יד ביד עם המושכלות להורות כי המדע

(13) תדעני ידידי ר"ד קייפמאן שאבודרהם חבר גם פ"י על מוסרי הספרדים והוא ראוהו בביתו "דוד ח"ת".

המדע והתורה יחדיו יתכנו. אמנם עקר התכלית היה לתת ספר כולל המצות והדינים והזרעית והאמינות ושרשי דת היהדות לפני השרידים בעם המשתוקקים לדעת דרך האמינה ואת המעשה אשר יעשן, אבל פקודתם בחייהם המדיניים—כי היו רבים אשר עמדו בעבודת המלכות—או בחייהם המעשיים, הם העוסקים במסחר וקנין ובכל צרכי החיים החומריים, אשר לא יכלו לעשות תורתם קבע, וחובת פקודתם לא תתנם לשאוב הכל מן המקור להם נדב הספר הזה. (הקדמה) לערך הסבה והתכלית אשר היה לנגד עיניו בחבורו הכין גם תכונתו. הסדר בלול בדברי חכמה, ומסר. והלכות ודינים ומנהגים עם טעמים ופירושים על ירך העיון השכלי, חלוקתו היא לחמשה מאמרים. תפלות וברכות. איסור והתר. נשים. מועדים. תענית ואבלות, משיח ותחת המלחם, במאמריו הרכיב חקירות על בריאת העולם והיסודות, על גוף האדם ונפשו, ומדבר ביחוד אלהים ועל הגלגל והמולות. בסבת השנה והקיצה ומענין החלומות והנבואה. גם ידבר על מנין אדרי האדם ותועלתם החישים וכחותיהם ועוד הרבה חקירות עיוניות כאלה. הכל בא בערכוביה ואך נקשר בחוש דק עם הדינים והמצות. הדינים מלבש בהלכות פסוקות וקצרות, בלי הזכרת שם האומר ובלי כל מחלקת. מהיות שתכליתו לערוך שלחן מכל עניני חכמת ישראל לפני מי אשר אין העיון אומנתו על כן הודיע בהקדמתו בקצר מלין גם דורות החכמים עד זמנו כי גם זה הוא ענין רצוי לכל שבקש תורה אף שאינה אומנתו, מלבד שידיעתם תועלת לדורשי קדמוניותיו. בעת שהשלים ספרו כבר היה זקן בא בימים (סוף הספר) ומשני מקומות בספרו (מ"ג כ"ג פ"ד ובסוף כ"ב מ"ד) מבואר כי בשנת קל"ד עזר היה עמוק בחבורו. על סגנון ספרו התעורר משני ספרים שקדמו לו והם ספר אבורהם לרבי דוד בן יוסף וספר שבילי אמונה לרבי מאיר אלראבי נכד הרא"ש. וביחוד השתמש בזה השני כי בהרבה מקומות קרובים דבריהם להיות שווים. בדבר הקבלה לא נמצא שהיה מכחיש בה או שהיה מגנה את דורשיה, אבל גם לא היה מהדבקים בה. האמין כמוהם שנימטריאט ורמזי אותיות וכתריהם וסודותיהם נמסרו למשה מסיני ושכל התורה שמותיו של הקב"ה (מ"א כ"א פ"ב), ורומז על חכמי הקבלה בעשר ספירות אבל אומר שהעקר היא האחד (מ"ד כ"ד פ"ה) אבל כנגד זה בענין הפעולות על ידי שמות הקדושים כמעשה המקובלים אין דעתו כדעתם (מ"ב כ"ד פ"ו). וכן נמצא בספרו השנה על הריקאנטי שהתיר לאמר, "מכניסי רחמים" ושא נאמר מעשינו יקרבינו ולא שרף ולא מלאך⁽¹⁾. בכל מקום שיודמן לו לדבר מן האומות משתדל לבטל תלונתם אשר הם מלינים על היהודים כי הם משפילים ומבזים את מי שאינו מבעלי דתם, ואלה הם דבריו בענין הזה: בצלם הזה (ובלומר בצלם אלהים) נשתוו כל האומות, לא שנאמר אנחנו שאין גוף אלא לישראל כמו שאומרים רבים עלינו, וזה סכלות גלוי וספורס, שכל מין לאדם הוא בעל צלם... ואחד מן האומות שעוסק בתורה ובמצות בראוי לו גדול מאחד סבני עמנו שאינו עוסק בתורה ובמצות כראוי לו. ומה הוא העוסק בתורה ובמצות בבחינת האומות, ואינו תורה ומצות הראויה להם? כשהוא מקים שבע מצות היא תורה הראויה להם (מ"א כ"א פ"א), ועל היסוד הזה בנה גם פירושו לברכת ולמלשינים. אשר לדעתו מכוונת על הצדקים והם המשומרים והם המינים אבל הגוים לא יקראו מינים. וכן, "מלכות ודון" שבתפלה הזאת הכונה על מלכות רומי בימי רבן גמליאל שתקן תפלה זו שהיתה מלכות שוללים ובזוים בלא ריו ומשפט. ולהפך הוא שאנו חייבים להתפלל בשלושה של מלכות

(14) ר"ד קייסמאן העירני על דברי צונץ בספרו על הפייסנים עד 750 שכתב כי זאת התחנה על הריקאנטי אינה מן הספר אלא היא תוספת ס' אברהם פרוינס, ועדיין אולי.
(ד"ר ה"ד)

מלכות (שם פל"ט). גם רכי מנחם היה כאחד מהם אשר הם עצמם עוסקים בחכמות ומתרגמים על אחרים העושים כמותם. במר רוחי ידבר על רבים מבני זמנו הנפתים אחרי הפחילוּסופיא (הקדמה ובכ"ט בפנים). אבל בכל זאת כבר את הרמב"ם בסורא, וחלק גדול מספריו לקח מתוך ספרי רבינו משה, וכן הודיע בהקדמה ספרו. אכן בשני מקומות דבר קשות נגדו. בהגיע לדבר על הבריאה מן האפס המיוחלט אמר: כי יש דעות זרות בזה על דעת הרמב"ם כמותה, מהם אני חפשי בסורם אל תבא נפשי (מ"א כ"א פ"ו). ועוד במקום אחר טוען עליו על שהאריך לקנטר ולהוכיח גדולים שעברו והבאים אחריהם על שהיו מקבלים מנת מן הקהל שהיו מרביצים שם תורה, והדבר היה דע בעיני רבי מנחם ואמר שהרמב"ם הכריע על טעותו כי לדעתו לא היה היום מרביץ תורה ומורה הוראה לרבים ופסרם בארץ ספרד שנתמעטו שם מקדם לומדי התלמוד הבבלי (מ"א כ"ד פכ"א). בענין ההיראה היה תלמיד נאמן לבית רבינו אשר, יותר מעל כל המחברים והפוסקים ובעלי החדושים והתוספת סמך באסיפתו על הסכמת הרב רבינו אשר, ועליו אמר: כי הוא היה בקי בחורי תורה ובעל היקש וסברא נכונה. והסכים על האמת ועליו יש לסמוך (הקדמה), הוא העמיד התורה על כנה מאז בואו לספרד והרביץ תורה והעמיד תלמידים הרבה הוא ובניו אחריו (מ"א כ"ד פכ"א). הדבקות בתורת הרא"ש וההמשך אחריה בהוראה היו בכל ארץ קשטיליה לחק ולא יעבור, כל הימים אשר הוא חי ואחריו בניו נהגים בדרכו ונתנו מרוחו עליהם. ועל כן אבדה בארץ הזאת התשוקה לעשות חדושים להאריך ולהעמיק בדברי קושית ופרוקים שהם רק הציצים והפרחים, אמנם הם לא רצו הפרחים אשר בין לילה יבולו, הם רצו אך הפרי הוא הפסקים ועמק ההלכה. בני הרא"ש ותלמידיו ותלמידיו בניו אך לזה נשאו עיניהם כלמדם יבכוריהם וזה פלס הנתיב לכל יושבי הארץ הזאת, ובכל עניני הוראותיהם סתכו רק עליו ואף יותר מעל הרמב"ם. ומוזה נראה כי קשטיליה מנת היא נבדלה מכל שאר ספרד. כי בכל יתר המדינות היתה סמיכתם בהוראה על הרמב"ם. אמנם בתלמוד תורהם הלכי אדרי הרמב"ן והרשב"א, וכל גדולי החכמים בספריהם בחרו להם שמהם ולרא"ש אין זכרון

פרק שלשה עשר

בעלי החדושים במאה השנית

קבוצת הלכות ורינים היא מלאכה מצד וחכמה מצד. מי אשר ישים פקודתו לקבץ רק דעות מדעות שונות לאסף דעות מדברי הפוסקים ולחבר את כל אשר מצאו אחת אל אחת ולהביאם בספר לזה לא נדרש חכמה ומדע הרבה כי אם ספרים הרבה, היא רבת עבודת בשר ומעט יגיעת רוח. טמין הוא חס רוב קובצי האשכנזים האחרונים. אכן לקבץ כל דיני ישראל הנפוצים במקומות שונים ולהוציאם משם בעיון ובחקירה ולסדרם בסדר תיווני ומדעי וללבשם במליצה נאה ובלשון ברורה על האופן שעשה הרמב"ם לפי דרכו והרא"ש והמור לפי דרכם זה אינו מלאכה לבד כי אם חכמה מפוארה. כן היו ארחות חכמי ספרד רק במלאכת מוחשבת כזאת מצאו חפץ. והנה ספר משנה תורה בעבור עומק החכמה אשר יש בספרו היה ברוב ארצות ספרד לאורים ולתומים, אמנם עם שלא היה איש בספרד אשר לא הכיר ערכו ואשר לא כרע ברך לפני גדולת חכמתו כל זאת ידעו הגדולים שבדור כי עוד נדרש דבר גדול לשלמות המלאכה והוא לגלות תעלומות החכמה השוכנת בקוצר מליו ולהוציא לאור שפוני טמוני מעמיו וסברותיו ומקורותיו! גם מעלת הלכות האלפסי לא נגרעה מזה בספרד